

DEVETO POGLAVLJE: **Propadanje nacionalne države i kraj Prava čoveka**

ČAK I SADA je skoro nemoguće opisati šta se zapravo desilo u Evropi 4. avgusta 1914. Dani pre i dani posle Prvog svetskog rata ne dele se kao kraj starog i početak novog perioda, već kao dan pre i dan posle eksplozije, iako je i ova govorna figura netačna kao i sve druge, jer tužno zatišje koje je nastalo posle katastrofe nikako nije prošlo. Kao da je prva eksplozija izazvala lančanu reakciju u koju smo od onda uhvaćeni i koju izgleda niko nije u stanju da zaustavi. Prvi svetski rat je nepopravljivo razneo evropsku zajednicu nacija, što nikada nijedan drugi rat nije učinio. Inflacija je uništila celu klasu sitnih posednika bez nade za oporavak ili nov početak. Kad je stigla nezaposlenost, ona je dostigla neverovatne razmere, nije više bila ograničena na vladajuću klasu, već je zahvatila, sa beznačajnim izuzecima, cele nacije. Građanski ratovi, koji su vođeni i koji su se širili tokom dvadeset godina nelagodnog mira, nisu bili samo krvaviji i okrutniji od svih prethodnih; njih su pratile migracije čitavih grupa koje, za razliku od svojih srećnijih prethodnika u verskim ratovima, nigde nisu pozdravljene i nigde nisu mogle da se asimiluju. Čim bi napustile svoju domovinu, postale bi beskućnici, čim su napustili svoju državu, ostali su bez državljanstva, jednom lišeni svojih ljudskih prava, postali su bespravni, svetski šljam. Ništa što se činilo, ma kako glupo, ma koliko ljudi to znalo i predviđalo posledice, nije moglo da se raščini ili spreči. Svaki je događaj imao konačnost poslednjeg suda, suda koji nije sprovodio ni Bog ni davo, već koji je pre izgledao kao izraz neke neiskupljivo glupe fatalnosti.

Pre nego što su totalitarne politike svesno napale i delimično uništile samu strukturu evropske civilizacije, eksplozija 1914. i njene ozbiljne i razorne posledice dovoljno su rastresle fasadu evropskog političkog sistema i ogolile njegovu skrivenu konstrukciju. Tako su izašle na videlo patnje sve više grupa ljudi za koje su pravila sveta oko njih iznenada prestala da važe. Upravo je prividna stabilnost okolnog sveta učinila da svaka grupa oterana iz svojih zaštitnih granica izgleda kao nesrećni izuzetak od inače zdravog i normalnog pravila i ona je podjednakim cinizmom ispunila i žrtve i posmatračke jedne očigledno nepravedne i nenormalne sudbine. I jedni i drugi su taj cinizam pogrešno shvatali kao sve veću mudrost u sna-

laženju u svetu, dok su zapravo bili zbunjeniji, i zbog toga su postali gluplji nego što su ikada ranije bili. Mržnja, koje ni u predratnom svetu nije nedostajalo, je počela svuda da igra središnju ulogu u javnim poslovima, tako da je politička scena u prividno mirnim dvadesetim godinama poprimila gadnu i sablasnu atmosferu Strindbergovih porodičnih svađa. Opštu dezintegraciju političkog života možda ništa bolje ne ilustruje od ove nejasne, prožimajuće mržnje prema svemu i prema svakome, mržnje koja nije imala žižu svoje strasti, s tim što niko nije hteo da preuzme odgovornost za stanje stvari ni vlada, ni buržoazija, niti neka spoljna sila. Stoga je ona krenula u svim pravcima, pukim slučajem i nepredvidivo, nesposobna da poprimi duh zdrave ravnodušnosti prema bilo čemu pod suncem.

Ova atmosfera dezintegracije, iako karakteristična za čitavu Evropu između dva rata, bila je vidljivija u poraženim zemljama nego u zemljama-pobednicama, a potpuno se razvila u novoosnovanim državama posle ukidanja Dvojne monarhije i Carstva. Poslednji ostaci solidarnosti među nemancipovanim nacijama u pojasu mešovitog stanovništva isparili su sa nestankom centralne despotske birokratije koja je takođe služila da na nju predu sve raspršene mržnje i konfliktni nacionalni zahtevi. Sada su svi bili protiv svih, a najviše protiv svog najbližeg suseda Slovaci protiv Čeha, Hrvati protiv Srba, Ukrajinci protiv Poljaka. A to nije bio ishod sukoba između nacionalnosti i državotvornih naroda (ili manjina i većina); Slovaci ne samo da su neprestano sabotirali demokratsku češku vladu u Pragu, već su u isto vreme na sopstvenom tlu proganjali mađarsku manjinu, dok je slično neprijateljstvo između državotvornog naroda i nezadovoljnih manjina s jedne strane, i među samima manjinama s druge, postojalo u Poljskoj.

Na prvi pogled su ti problemi u staroj evropskoj tački nemira izgledali kao sitne nacionalističke razmirice bez ikakve posledice po političku sudbinu Evrope. No, ipak su se u tim oblastima, i zbog ukidanja dve mnogonacionalne države predratne Evrope, Rusije i Austro-Ugarske, pojavile dve grupe žrtava čije su patnje bile drugačije od patnji drugih u međuratnom periodu; njima je bilo još gore nego srednjim klasama lišenim poseda, nezaposlenima, malim *rentiers*, penzionerima lišenim društvenog položaja, mogućnosti za rad i prava da drže posed: oni su izgubili prava za koja se mislilo da su neotuđiva i koja su tako čak i bila definisana, naime Prava čoveka. Ljudi bez države i ljudi iz manjinskih naroda, s pravom nazvani bliskim srodnicima,¹ nisu imali vladu koja bi ih predstavljala i štiti-la, i zato su bili primorani da žive ili pod zakonom izuzetka po manjinskim

¹ S. Lawford Childs, *Refugees A Permanent Problem in International Organization* u *War is Inevitable. Problems of Peace*. 13th Series, London, 1938, izdanje International Labor Office.

ugovorima, koje su sve vlade (osim Čehoslovačke) potpisale sa primedbama i nikada ih nisu primenjivale, ili u uslovima potpunog bezakonja.

Sa pojavom manjina u Istočnoj i Južnoj Evropi i sa ljudima bez državljanstva prognanim u Srednju i Zapadnu Evropu, u poratnu Evropu je uveden potpuno nov element dezintegracije. Oduzimanje državljanstva je postala moćno oružje totalitarne politike, a ustavna nemoć evropskih nacionalnih država da garantuju ljudska prava onima koji su izgubili nacionalno garantovana prava omogućila je vlastima koje su ih progonile da čak i oponentima nametnu svoja merila vrednosti. Oni koje je progonilac označio kao svetski šljam Jevreji, trockisti, itd. stvarno su svuda bili primani kao svetski šljam; oni koje je progonitelj nazvao nepoželjnima postali su *indésirables* cele Evrope. Zvanično glasilo SS-a, *Das Schwarze Korps*, otvoreno je tvrdilo 1938. da ako svet još uvek nije uveren da su Jevreji svetski šljam, biće to uskoro kada prosjaci koji se ne mogu identifikovati, bez nacionalnosti, bez novca i bez pasoša pređu njihove granice.² A istina je da je ova vrsta činjenične propagande funkcionisala bolje od Gebelsove retorike, ne samo zato što je proglasila Jevreje za svetski šljam, već i zbog toga što je neverovatno bedan položaj sve veće grupe nevinog naroda bio nalik na praktičnu demonstraciju ciničnih tvrdnji totalitarnih pokreta da ne postoji nešto tako kao neotuđiva prava čoveka i da je afirmisanje demokratije svih država naprotiv bila puka predrasuda, hipokrizija i otvoreni kukavičluk pred licem okrutnog veličanstva novog sveta. Sam izraz prava čoveka postao je za sve kojih se ticao za žrtve, progonitelje i posmatrača podjednako potvrda beznadnog idealizma ili nespretno maloumne hipokrizije.

I: *Nacija manjina i narod bez državljanstva*

SITUACIJA moderne vlasti, koja je od nacionalnog suvereniteta svuda osim u džinovskim državama napravila ruglo, zatim uspon imperijalizma i panpokreti potkopali su spolja stabilnost sistema nacionalnih država u Evropi.

² Rano proganjanje nemačkih Jevreja od strane nacista mora se smatrati pokušajem da se antisemitizam proširi među onim narodima koji su prijateljski raspoloženi prema Jevrejima, pre svega među zapadnim demokratskim državama, više nego pokušajem da se oslobode Jevreja. U cirkularnom pismu Ministarstva spoljnih poslova svih nemačkih vlastima u inostranstvu ubrzo posle novembarskog pogroma 1938. tvrdi se: Emigracioni pokret od samo oko 100 000 Jevreja bio je već dovoljan da pobudi interesovanje mnogih zemalja za jevrejsku napast... Nemačka je veoma zainteresovana da zaustavi irenjenje Jevreja... priliv Jevreja u sve delove sveta izaziva protivljenje domaćeg stanovništva i tako vrši najbolju propagandu nemačke politike prema Jevrejima... Što je Jevrejin doseljenik siromašniji i zbog toga veći teret zemljama koje ga prihvataju, one će snažnije reagovati vidi *Nazi Conspiracy and Aggression*, Washington, 1946, izdanje U. S. government, VI, 87 ff.

Nijedan od tih faktora, međutim, nije nikao direktno iz tradicije i institucija samih nacionalnih država. Njihova unutrašnja dezintegracija počela je tek posle Prvog svetskog rata, sa pojavom manjina koje su stvorili mirovni ugovori, i sa sve većim kolonama izbeglica, kao posledicama revolucija.

Neadekvatnost mirovnih ugovora uvek se objašnjavala činjenicom da su mirotvorci pripadali generaciji koja se formirala na iskustvima predratnog perioda, tako da oni uopšte nisu do kraja shvatili pun učinak rata čiji je mir trebalo da zaključuje. Nema boljeg dokaza o tome nego što je njihov napor da nacionalni problem u Istočnoj i Južnoj Evropi regulišu uspostavljanjem nacionalnih država i sklapanjem ugovora o manjinama. Ako je došlo u pitanje to da li je mudro širiti oblik vladavine koja čak i u zemljama sa starom i utvrđenom tradicijom nije mogla da rukovodi problemima svetske politike, bilo je još sumnjivije da li se ona može uvesti u oblastima kojima nedostaju upravo uslovi za uspon nacionalnih država: homogenost stanovništva i njegova vezanost za tlo. Ali prosto je nerazumno pretpostaviti da bi nacionalne države mogle da se uspostave mirovnim ugovorima. Zaista: Jedan pogled na demografsku mapu Evrope trebalo bi da bude dovoljan da pokaže da se princip nacionalne države ne može primeniti na Istočnu Evropu.³ Ugovori su nagomilali mnoge narode u jednu državu, neke od njih nazvali državotvornim narodima i poverili im vladu, prećutno pretpostavljajući da su ostali (kao Slovaci u Čehoslovačkoj ili Hrvati i Slovenci u Jugoslaviji) ravnopravni partneri u vladi, što ovi naravno nisu bili⁴; sa istom su proizvoljnošću od ostataka stvorili treću grupu nacionalnosti, nazvanih manjine, dodajući na taj način mnogim opterećenjima novih država brigu da poštuju posebne propise za deo stanovništva.⁵ Ishod je bio da su oni narodi kojima države nisu priznate, bez obzira na to da li su bili zvanične manjine ili samo nacionalnosti, ugovore smatrali proizvoljnom igrom koja je nekima dodelila pravila a nekima poslušnost. Novostvorene države, s druge strane, kojima je bio obećan jednak status u nacionalnom suverenitetu sa zapadnim nacijama, gledale su na mirovne ugovore kao na otvoreno kršenje obećanja i diskriminaciju, jer su oni obavezivali samo nove države, a čak ni poraženu Nemačku nisu.

³ Kurt Tramples, *Völkerbund und Völkerfreiheit*, u *Süddeutsche Monatshefte*, 26. Jahrgang, July, 1929.

⁴ Borba Slovačka protiv češke vlade u Pragu okončala se Hitlerovom podrškom nezavisnosti Slovačke; jugoslovenski ustav od 1921. bio je usvojen u Skupštini protivno glasovima svih hrvatskih i slovenačkih predstavnika. Za dobar pregled jugoslovenske istorije između dva rata vidi *Propyläen Weltgeschichte. Das Zeitalter des Imperialismus*, 1933, Band 10, 471 ff.

⁵ Musolini je bio sasvim u pravu kada je posle minhenske krize napisao: Ako se Čehoslovačka danas možda nalazi u nečemu to se može nazvati delikatna situacija, to je zato to ona i nije ba Čehoslovačka, već Čehoslovačko-poljsko-madžarsko-rusino-rumuno-slovačka... (Citirano iz Hubert Ripka, *Munich: Before and After*, London, 1939, p. 117.).

Zbunjujući vakuum vlasti proizašao iz raspada Dvojne monarhije i oslobođenja Poljske i Baltičkih zemalja od carističkog despotizma nije bio jedini činilac koji je namamio državnike u ovaj katastrofalni eksperiment. Mnogo jača je bila nemogućnost ikakve dalje rasprave sa više od sto miliona Evropljana koji nikada nisu postigli stepen nacionalne slobode i samoodređenja, ka kojem su kolonijalni narodi već težili i koji im se nudio. Zaista, tačno je da su na Istoku ulogu zapadnog i srednjoevropskog proletarijata, potlačene, istorijski napaćene grupe, čije je oslobođenje bilo pitanje života ili smrti celog evropskog društvenog sistema, igrali narodi bez istorije.⁶ Nacionalni oslobodilački pokreti Istoka bili su revolucionarni na vrlo sličan način kao radnički pokreti na Zapadu; oba su predstavljala neistorijski sloj evropskog stanovništva i oba su nastojala da obezbede priznavanje i učešće u državnim poslovima. Pošto je cilj bio da se sačuva evropski *status quo*, davanje nacionalnog samoodređenja i suvereniteta svim evropskim narodima bilo je zaista neizbežno; alternativa bi bila da se oni okrutno osude na status kolonijalnih naroda (što su pan-pokreti uvek predlagali) i da se u evropske poslove uvedu kolonijalne metode.⁷

Poenta je, naravno, u tome da evropski *status quo* nije mogao da se sačuva i da je tek posle propasti poslednjih ostataka evropske autokratije postalo jasno da je Evropom vladao sistem koji nikada nije uzeo u obzir ili odgovarao na potrebe bar 25 procenata njenog stanovništva. Ovo zlo, međutim, nije izlečeno uspostavljanjem država-naslednica, jer je 30 procenata od njihovih približno sto miliona stanovnika zvanično priznato kao izuzeci koji treba da budu posebno zaštićeni ugovorima o manjinama. Ova brojka, štaviše, ni u kom slučaju ne kazuje celu priču; ona samo naznačava razliku između naroda sa sopstvenom vladom i onih za koje se pretpostavljalo da su suviše mali i suviše raštrkani da postanu punopravna nacija.

⁶ Ovaj termin je prvi skovao Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die österreichische Sozialdemokratie*, Vienna, 1907.

Istorijska svest igrala je veliku ulogu u formiranju nacionalne svesti. Emancipacija nacija od dinastičke vladavine i međunarodne aristokratije kao vrhovnog gospodara bila je propraćena emancipacijom književnosti od međunarodnog jezika učenih (prvo latinski a zatim francuski) i jačanjem nacionalnih jezika. Izgledalo je da su narodi čiji je jezik bio podesan za književnost dostigao nacionalnu zrelost *per definitionem*. Oslobodilački pokreti istočnoevropskih nacija, stoga, počeli su neku vrstu filolo kog oživljavanja (rezultati su bili nekad groteskni a nekad veoma plodni), čija je politička funkcija bila da dokažu da narod koji poseduje književnost i sopstvenu istoriju ima prava i na nacionalni suverenitet.

⁷ Naravno, to nije uvek bila jasno određena alternativa. Do sada se niko nije potrudio da pronade karakteristične sličnosti između kolonijalističke i manjinske eksploatacije. Samo Jacob Robinson, *Staatsbürgerliche und wirtschaftliche Gleichberechtigung* u *Süddeutsche Monatshefte*, 26: Jahrgang, July, 1929, usput primećuje: Pojavio se čudan ekonomski protekcionizam, koji nije uperen protiv drugih zemalja, već protiv izvesnih grupa stanovni tva. Iznenađujuće, izvesni metodi kolonijalne eksploatacije mogu se zapaziti i u Srednjoj Evropi.

Manjinski ugovori pokrivali su samo one nacionalnosti koje su imale značajan broj pripadnika u barem dve države-naslednice, ali su propustili da razmotre sve ostale nacionalnosti bez sopstvene vlade, tako da su u nekim od država-naslednica nacionalno frustrirani narodi činili 50 procenata ukupnog stanovništva.⁸ Najgori činilac u ovoj situaciji čak nije bilo to što je postalo sasvim normalno za nacionalnosti da budu nelojalne svojim nametnutim vladama i za vlade da tlače svoje nacionalnosti što efikasnije mogu, već to što je nacionalno frustrirano stanovništvo bilo čvrsto уверено kao što su bili i svi ostali da se istinska sloboda, istinska emancipacija i istinski narodni suverenitet mogu postići samo sa punom nacionalnom emancipacijom, da su ljudi bez sopstvene nacionalne vlade lišeni ljudskih prava. U ovom uverenju, koje je moglo da se bazira na činjenici da je Francuska revolucija kombinovala Deklaraciju prava čoveka sa nacionalnim suverenitetom, podržavali su ih sami manjinski ugovori, koji nisu bili povereni vladama sa različitim nacionalnostima, već je Liga naroda bila zadužena da pazi na prava onih koji su, iz razloga teritorijalne razasutosti, ostali bez sopstvene nacionalne države.

Nisu manjine verovalе Ligi naroda ništa više nego državotvornim narodima. Ipak, Liga je bila sačinjena od stranih državnika koji su morali da imaju simpatije prema novim vladama koje su bile sputavane i kojima se suprotstavljalo u principu između 25 i 30 procenata njihovih stanovnika. Zato su tvorci manjinskih ugovora ubrzo bili primorani da strožije tumače svoje stvarne namere i da istaknu dužnosti koje su manjine imale prema novim državama;⁹ iz toga je sada proizašlo da su ugovori smatrani samo za bezbolan i human metod asimilacije, tumačenje koje je, prirodno, razgnevalo manjine.¹⁰ Ali ništa drugo ne bi se moglo očekivati u sistemu

⁸ Procenjuje se da je pre 1914. bilo oko sto miliona ljudi čije nacionalne aspiracije nisu bile ispunjene. (Vidi Charles Kingsley Webster, Minorities: History, u *Encyclopedia Britanica*, 1929.) Manjinsko stanovništvo bilo je približno procenjeno na između 25 ili 30 miliona. (P. de Azcarate, Minorities: League of Nations, *ibid.*) Stvarna situacija u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji bila je mnogo gora. Dok je državotvorni češki narod sa 7 000 000 činio oko 50 posto stanovništva, 5 000 000 Srba činilo je samo 42 procenta od ukupnog broja stanovnika. Vidi W. Winkler, *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*, Vienna, 1931; Otto Junghann, *National Minorities in Europe*, 1932. Malo drugačije brojke daje Tramples, *op. cit.*

⁹ P. de Azcarate, *op. cit.*: Ugovori ne sadrže nikakve uslove u vezi sa dužnostima manjina prema državama u čijem su sastavu. Međutim, treća opšta skupština Lige, 1922,... usvojila je ... rezolucije u vezi sa dužnostima manjina ...

¹⁰ Francuski i britanski delegati bili su najglasniji u tom smislu. Brijan je rekao: Proces na koji treba da se usmerimo nije nestajanje manjina, već neka vrsta asimilacije... A ser Ostin Čembrlen, britanski predstavnik, tvrdio je čak: Predmet manjinskih ugovora [je] ... da obezbede... onu meru za tite i pravde koja bi ih postepeno pripremila da se utope u nacionalnu zajednicu kojoj pripadaju (C. A. Macartney, *National States and National Minorities*; London, 1934, pp. 276, 277).

suverenih nacionalnih država; da je postojala namera da manjinski ugovori budu išta više od privremenog leka za naopaku situaciju, tada bi njihova implikovana ograničenja nacionalnog suvereniteta pogodila i suverenitet starijih evropskih sila. Predstavnici velikih nacija znali su isušve dobro da manjine unutar nacionalnih država moraju pre ili kasnije biti ili asimilovane ili ukinute. I nije bilo važno da li su njih humana razmišljanja potakla da zaštite pocepane nacije od uništenja, ili su ih politički obziri naveli da se suprotstave bilateralnim ugovorima između zainteresovanih država i većine manjinskih zemalja (najzad, Nemci su bili najjača od svih zvanično priznatih manjina i po broju i po ekonomskom položaju); oni nisu ni želeli niti su bili u stanju da obore zakone po kojima su nacionalne države egzistirale.¹¹

Ni Liga naroda ni manjinski ugovori ne bi sprečili novoosnovane države da manje ili više silom asimiluju svoje manjine. Jači faktor protiv asimilacije bila je brojčana i kulturna nejakost takozvanih državotvornih naroda. Ruska i jevrejska manjina u Poljskoj nisu osećale poljsku kulturu kao superiornu i nijedna od njih nije bila posebno impresionirana činjenicom da Poljaci čine otprilike pedeset posto stanovništva Poljske.

Ogorčene nacionalnosti, prenebregavajući potpuno Ligu naroda, odlučile su uskoro da uzmu stvar u svoje ruke. Povezale su se u Kongres manjina, koji je bio značajan u više aspekata. On je protivurečio samoj ideji koja je stajala iza Liginih ugovora, nazivajući sebe zvanično Kongres organizovanih nacionalnih grupa u evropskim državama, poništavajući tako veliki rad utrošen tokom mirovnih pregovora da se izbegne zlokobna reč nacionalnosti.¹² Značajnu posledicu je imalo to što će se udružiti sve nacionalnosti, a ne samo manjine, i što je broj manjinskih nacija toliko porastao da su kombinovane nacionalnosti u državama naslednicama po broju nadrasle državotvorne narode. Ali Kongres nacionalnih grupa je na još jedan način zadao odlučni udarac Liginim ugovorima. Jedan od aspekata istočnoevropskog nacionalnog problema koji je najviše zbunjivao (više nego brojni mali narodi ili pojasa mešovitog stanovni-

¹¹ Istina je da je neki će ki državnik, najliberalniji i najdemokratskiji od vođa nacionalnih pokreta, nekada sanjao da od Čehoslovačke Republike napravi neku vrstu vajcarske. Čak ni Bene nije nikada pokušao da sprovede takvo rešenje za svoje mučne nacionalne probleme zato to vajcarska nije bila model koji bi se mogao imitirati, već pre delimično srećan izuzetak koji je dokazivao inače utvrđeno pravilo. Novouspostavljene države nisu se osećale dovoljno bezbedno da napuste centralizovani državni aparat i nisu mogle da preko noći stvore ona mala samoupravna tela opština i kantona na kojima se bazira vrlo ekstenzivna vlast vajcarskog sistema federacije.

¹² Naročito Vilson, koji je bio žestoki zagovornik davanja etničkih, verskih i jezičkih prava manjinama, plašio se da bi se nacionalna prava pokazala tetna ukoliko bi manjinske grupe, koje su time označene kao posebna korporativna tela, bile usled toga prepuštene ljubomori i napadu (Oscar J. Janowski, *The Jews and Minorities Rights*, New York, 1933, p. 351). Macartney, *op. cit.*, p. 4, opisuje situaciju kao mudro nastojanje Udruženog stranog komiteta da se izbegne termin nacionalno.

štva)¹³ bio je međuregionalni karakter nacionalnosti koje su, u slučaju da su stavile svoje nacionalne interese iznad interesa svojih vlada, predstavljale očigledan rizik po sigurnost svojih zemalja.¹⁴ Ligini ugovori su nastojali da ignorišu interregionalni karakter manjina zaključujući sa svakom zemljom separatan ugovor, kao da jevrejske ili nemačke manjine nema van granica tih država. Kongres nacionalnih grupa nije odstupio samo od teritorijalnog principa Lige; njime su prirodno dominirale dve nacionalnosti koje su bile zastupljene u svim državama naslednicama i zato su bile u poziciji, ako su želele, da se njihova težina oseti svuda u Istočnoj i Južnoj Evropi. Te dve grupe bili su Nemci i Jevreji. Jevrejske manjine u Rumuniji i Čehoslovačkoj glasale su naravno isto kao i nemačke manjine u Poljskoj i Mađarskoj, a niko nije mogao da očekuje da poljski Jevreji, na primer, ostanu indiferentni na diskriminatorску politiku rumunske vlade. Drugim rečima, nacionalni interesi, a ne obični interesi manjina kao takvih, formirali su istinsku bazu članstva u Kongresu,¹⁵ a na okupu ih je držao samo skladan odnos između Jevreja i Nemaca (Vajmarska republika je uspešno odigrala ulogu posebnog zaštitnika manjina). Zato je 1933, kada je jevrejska delegacija uložila protest protiv tretiranja Jevreja u Trećem rajhu (potez koji nisu imali prava da učine, strogo govoreći, jer nemački Jevreji nisu bili manjina), a Nemci izjavili solidarnost sa Nemačkom i većina ih podržala (antisemitizam je bio sazreo u svim državama-naslednicama), Kongres je, pošto ga je jevrejska delegacija zauvek napustila, potonuo kao potpuno beznačajan.

Realni značaj manjinskih ugovora nije ležao u njihovoj praktičnoj primeni, već u činjenici da je njih garantovalo međunarodno telo, Liga naroda. Manjine su postojale i ranije,¹⁶ ali manjine kao stalna institucija, priz-

¹³ Termin je Makartnijev, *op. cit.*, *passim*.

¹⁴ Rezultat mirovnih odluka bio je da je svaka država u pojasu me ovitog stanovni tva... na sebe sada gledala kao na nacionalnu državu. Ali su činjenice bile protiv njih... Nijedna od tih država nije bila jednonacionalna, kao to, s druge strane, nije postojala nijedna nacija čiji su svi pripadnici živeli u jednoj državi (Mecartney, *op. cit.*, p. 210).

¹⁵ Predsedavajući Kongresa je 1933. naročito naglasio: Jedno je sigurno: na na im kongresima mi se ne srećemo isključivo kao članovi apstraktnih manjina, svako od nas pripada telom i du om posebnom narodu, svom sopstvenom, i oseća se vezanim za sudbinu toga naroda u dobru i u zlu. Iz toga proizlazi da svako od nas stoji ovde, ako mogu tako da kažem, kao punokrwni Nemač ili punokrwni Jevrejin, kao punokrwni Mađar ili punokrwni Ukrajinac. Vidi *Sitzungsbericht des Kongresses der organisierten nationalen Gruppen in den Staaten Europs*, 1933, p. 8.

¹⁶ Prve manjine su nastale kada je protestantski princip slobode uverenja ugu io pricip *cuius regio eius religio*. Bečki kongres 1815. već je preduzeo korake da osigura izvesna prava poljskom stanovni tvu u Rusiji, Pruskoj i Austriji, prava koja sigurno nisu bila samo verska ; karakteristično je, međutim, da svi kasniji ugovori protokol koji garantuje nezavisnost Grčke 1830, onaj koji garantuje nazavisnost Moldavije i Vla ke 1856, i Berlinski kongres 1878. koji se ticao Rumunije govore o verskim a ne o nacionalnim manjinama, kojima su dodeljena građanska a ne politička prava.

nanje da milioni ljudi žive izvan normalne zaštite zakona i da im je potrebna dodatna garancija elementarnih prava od spoljnog tela i tvrdnja da ovo stanje stvari nije privremeno, već da su potrebni ugovori da bi se uspostavio trajni *modus vivendi* – sve to je bilo nešto novo, u ovom stepenu svakako, u evropskoj istoriji. Manjinski ugovori su jasnim jezikom rekli ono što je do tada bilo sadržano samo u sistemu funkcionisanja nacionalnih država, naime, da samo pripadnici nacije mogu biti građani, da jedino ljudi istog nacionalnog porekla mogu da uživaju punu zaštitu zakonskih institucija, da je osobama druge nacionalnosti potreban neki zakon izuzetka sve dok ili osim ako ne budu potpuno asimilovani i odvojeni od svog porekla. U govorima kojima su Ligne ugovore tumačili državni zemalja bez manjinskih obaveza koristio se još jasniji jezik: oni su uzeli kao rešenu stvar da zakon ne može biti odgovoran za osobe koje insistiraju na različitoj nacionalnosti.¹⁷ Oni su zato dodali – a porastom broja ljudi bez državljanstva ubrzo im je data prilika da to i praktično dokažu – da je preobražaj države od instrumenta zakona u instrument nacije upotpunjen; nacija je osvojila državu, nacionalni interes je imao prioritet nad zakonom davno pre nego što je Hitler izgovorio – ispravno je ono što je dobro za nemački narod. Opet je ovde jezik gomile samo bio jezik javnog mnjenja iščišćen od hipokrizije i uestezanja.

Svakako da je opasnost od ovakvog razvoja od početka postojala u strukturi nacionalne države. Ali sve dok se uspostavljanje nacionalnih država poklapalo sa uspostavljanjem ustavne vlade, one su uvek zastupale vladavinu prava protiv samovoljne administracije i despotizma, tako da je, sa narušavanjem osetljive ravnoteže između nacionalnih interesa i legalnih institucija ovaj oblik vladavine dezintegrisan užasavajućom brzinom. Njegova dezintegracija, dosta čudno, započela je upravo u momentu kada je pravo na nacionalno samoopredeljenje bilo priznato u celoj Evropi i kada je suštinsko uverenje koje je stajalo iza tog prava, nadmoć volje nacije nad svim legalnim i apstraktnim institucijama, bilo opšte prihvaćeno.

U vreme manjinskih ugovora moglo je da se kaže i govorilo se u korist tih ugovora, takoreći kao njihovo opravdanje, da starije nacije uživaju ustave koji su implicitno ili eksplicitno (kao u slučaju Francuske, *nation par excellence*) zasnovani na Pravima čoveka, tako da za druge nacionalnosti, čak i ako ih ima unutar granica, nije potreban dodatni zakon, te da je samo u novoosnovanim državama-naslednicama potrebno privremeno uvođenje ljudskih prava kao kompromis i kao izuzetak.¹⁸ Navala ljudi bez drža-

¹⁷ De Melo Franko, predstavnik Brazila u Savetu Lige naroda, jasno je postavio problem: Meni izgleda očigledno da oni koji su zamislili ovaj sistem za tite nisu sanjali o stvaranju grupe stanovnika unutar nekih država koji bi sebe smatrali trajno stranima u odnosu na op tu organizaciju zemlje (Macartney, *op. cit.*, p. 277).

¹⁸ Režim za za titu manjina bio je zamišljen kao lek u slučajevima u kojima je teritorijalno rešenje neizbežno bilo nesavr eno s tačke gledi ta nacionalnosti (Joseph Roucek, *The*

vljanstva donela je kraj ove iluzije. Manjine su bile samo polu-bezdržavne; *de jure* one su pripadale nekoj državnoj zajednici čak i ako im je bila potrebna dodatna zaštita u obliku posebnih ugovora i garancija; neka sekundarna prava, kao što su pravo na upotrebu svog jezika i na ostajanje u sopstvenom kulturnom i društvenom miljeu, bila su u velikoj opasnosti i matična zajednica ih je nevoljno štitila; ali druga, elementarnija prava, kao prava na boravak i rad, nikada nisu postignuta. Sastavljači manjinskih ugovora nisu predvideli mogućnost masovnog raseljavanja stanovništva ili problem naroda koji je postao nepodoban za deportaciju jer nije bilo države na svetu u kojoj bi uživao pravo na boravak. Manjine su još uvek mogle da se posmatraju kao izuzetak svojstven izvesnim teritorijama koje su odstupale od norme. Ovaj je argument uvek bio privlačan jer je sam sistem ostavljao netaknut; na neki način on je preživeo Drugi svetski rat čiji su mirotvorci, uvereni u nepraktičnost manjinskih ugovora, počeli da repatriiraju nacionalnosti što je više moguće u nastojanju da zavedu red u pojasu mešovitog stanovništva.¹⁹ I taj pokušaj široke repatrijacije nije bio direktan rezultat katastrofa koje su usledile manjinskim ugovorima; više je postojala nada da bi takav korak konačno razrešio problem koji je, u prethodnim decenijama, poprimio šire razmere i za koji međunarodno priznata i prihvaćena procedura jednostavno nije postojala problem ljudi bez državljanstva.

Mnogo istrajnije, u stvari, i mnogo dalekosežnije po posledicama bilo je neposedovanje državljanstva, najnoviji masovni fenomen u savremenoj istoriji, sve brojnijeg novog naroda sastavljenog od lica bez državljanstva, grupe koja najviše govori o savremenom političkom životu.²⁰ Za njihovo

Minority Principle as a Problem of Political Science, Prague, 1928, p. 29). Nevolja je bila u tome što je nesavršenost teritorijalnog rešenja bila greška ne samo u manjinskim rešenjima, već u osnivanju samih država-naslednica, jer u ovoj oblasti nije bilo teritorije na koju nekoliko nacionalnosti ne bi polagalo pravo.

¹⁹ Skoro simboličan znak ove promene svesti može se naći u tvrdnjama Eduarda Beneša, Predsednika Čehoslovačke, jedine zemlje koja se posle Prvog svetskog rata rado podvrgla obavezama manjinskih ugovora. Ubrzo posle izbijanja Drugog svetskog rata, Beneš je počeo da podržava princip transfera stanovništva, što je konačno dovelo do isterivanja nemačke manjine i dodavanja još jedne kategorije sve većoj masi raseljenih lica. Za Benešov stav vidi Oscar I. Janowsky, *Nationalities and National Minorities*, New York, 1945, p. 136 ff.

²⁰ Problem apatridstva postao je značajan posle Velikog rata. Pre rata su postojali propisi u nekim zemljama, naročito u Sjedinjenim Državama, po kojima naturalizacija može da se ukine u onim slučajevima u kojim naturalizovana osoba prestane da gaji iskrenu privrženost prema zemlji u kojoj je naturalizovana. Tako denaturalizovana osoba ostaje bez državljanstva. Tokom rata su vodeće evropske države našle da je neophodno da isprave svoje zakone o nacionalnosti tako da imaju ovlašćenje da ponište naturalizaciju (John Hope Simpson, *The Refugee Problem*, Institute of International Affairs, Oxford, 1939, p. 231). Klasa lica bez državljanstva stvorena ukidanjem naturalizacije bila je veoma mala; oni su, međutim, predstavljali jedan mali presedan, tako da su, u međuratnom periodu, naturalizovani građani po pravilu prvi gubili državljanstvo. Masovno poništavanje naturalizacije, kao u nacističkoj

postojanje teško se može okriviti samo jedan činilac, ali ako razmotrimo različite grupe među ljudima bez državljanstva, pokazuje se da je svaki politički događaj od kraja Prvog svetskog rata dodavao novu kategoriju onima koji su već živeli izvan područja zakona, dok se nijedna od tih kategorija, ma kako se originalna konstelacija menjala, uopšte nije mogla ponovo normalizovati.²¹

Među njima mi još uvek nalazimo najstarije grupe ljudi bez državljanstva, *Heimatlosen*, koje su stvorili mirovni ugovori 1919, raspad Austro-Ugarske i osnivanje Baltičkih država. Ponekad se nije moglo utvrditi njihovo pravo poreklo, posebno ako se dogodilo da na kraju rata nisu stanovali u mestu rođenja,²² katkad je njihovo mesto porekla prelazilo iz ruke u ruku toliko puta u vrtlogu posleratnih svada da se nacionalnost stanovnika menjala iz godine u godinu (kao u Vilni, koju je jedan francuski činovnik nazvao *la capitale des apatrides*); mnogo češće nego što se može zamisliti, ljudi su posle Prvog svetskog rata nalazili utočište u nemanju državljanstva da bi ostali tamo gde su i da bi izbegli deportaciju u domovinu gde bi bili stranci (kao u slučaju mnogih poljskih i rumunskih Jevreja u Francuskoj i Nemačkoj, koji su bili svesrdno pomognuti anti-semitskim držanjem svojih konzulata).

Po sebi beznačajan, očigledno samo zakonska nakaza, *apatride* je izazvao zakasnelu pažnju i priznavanje kad su se u tom zakonskom statusu

Nemačkoj 1933. protiv svih naturalizovanih Nemaca jevrejskog porekla, obično je prethodilo denacionalizaciji građana po rođenju u sličnim kategorijama, a uvođenje zakona koji su omogućavali nacionalizaciju prostim dekretom, kao onih u Belgiji i drugim zapadnim demokratskim državama tridesetih godina, obično je prethodilo masovnoj denaturalizaciji; dobar primer je politika grčke vlade prema jermenskim izbeglicama: od 45 000 jermenskih izbeglica, 1 000 je bilo naturalizovano između 1923. i 1928. Posle 1928. zakon koji bi naturalizovao sve izbeglice ispod dvadeset dve godine starosti bio je suspendovan, a 1936. vlada je poništila sve naturalizacije. (Vidi Simpson, *op. cit.*, p. 41).

²¹ Dvadeset pet godina po to se sovjetski režim odrekao milion i po Rusa, procenjeno je da je barem 350 000 do 450 000 već bez državljanstva – to je užasan procenat ako se ima u vidu da je protekla cela generacija od početnog jata, da je znatan deo otpao preko mora, a da je drugi veliki deo stekao državljanstvo u različitim zemljama putem brakova. (Vidi Simpson, *op. cit.*, p. 559; Eugene M. Kulischer, *The Displacement of Population in Europe*, Montreal 1943; Winifred N. Hadsel, 'Can Europe's Refugees Find New Homes?' u *Foreign Policy Reports*, August, 1943, Vol. X, br. 10).

Istina, i Sjedinjene Države su stavile doseljenike bez državljanstva u položaj potpune jednakosti sa drugim strancima, ali to je bilo moguće samo zato – to je ova zemlja imigracije *par excellence* prido lice uvek smatrala sopstvenim građanima u perspektivi, bez obzira na njihovu raniju nacionalnu pripadnost.

²² *American Friends Service Bulletin* (General Relief Bulletin, March, 1943) – tampa zamr en izve taj o jednom od svojih ljudi iz rovova u paniji koji je bio suočen sa problemom čoveka koji je rođen u Berlinu, u Nemačkoj, ali koji je poljskog porekla po roditeljima Poljacima i koji je zbog toga ... apatrid, ali se izja njava da je ukrajinske nacionalnosti, a traži ga ruska vlada za repatrijaciju i službu u Crvenoj armiji .

okupile posleratne izbeglice koje su iz svojih zemalja bile proterane revolucijama, a kod kuće su ih spremno denacionalizovale pobjedničke vlade. Ovoj grupi pripadaju, po hronološkom redu, milioni Rusa, stotine hiljada Jermena, hiljade Mađara, stotine hiljada Nemaca i više od pola miliona Španaca – da nabrojimo samo važnije kategorije. Ponašanje njihovih vlada danas izgleda kao prirodna posledica građanskog rata, ali su u to vreme masovne denacionalizacije bile nešto potpuno novo i nepredviđeno. Te države su sebi dopuštale državnu strukturu koja, ako još nije bila potpuno totalitarna, u najmanju ruku ne bi trpela bilo kakvu opoziciju i radije bi izgubila svoje građane nego što bi štitila ljude sa različitim pogledima. Štaviše, otkrile su, a to je bilo skriveno istorijom nacionalnog suvereniteta, da suvereniteti susjednih zemalja mogu doći u poguban sukob ne samo u ekstremnim slučajevima rata, već i u miru. Sada je postalo jasno da je pun nacionalni suverenitet bio moguć samo dok je postojala zajednica evropskih nacija; jer ona je bila taj duh neorganizovane solidarnosti i slaganja koji je sprečavao svaku vladu da upotrebi svoju punu suverenu vlast. Teoretski, u sferi međunarodnog prava, uvek je važno da suverenitet nigde nije apsolutniji nego u stvarima emigracije, naturalizacije, nacionalnosti i izгона;²³ zapravo su, međutim, nacionalni suvereniteti kočili praktično razmišljanje i prećutno priznavanje zajedničkih interesa, sve do uspona totalitarnih režima. Čovek skoro pada u iskušenje da stepen totalitarne infekcije meri stepenom do kojeg su određene vlade koristile svoje suvereno pravo denacionalizacije (i bilo bi dosta interesanto otkriti da je Musolinijeva Italija bila prilično nesklona da svoje izbeglice tretira na taj način).²⁴ Ali istovremeno treba imati na umu da skoro nijedna zemlja na kontinentu između dva rata nije uvela novi zakon koji bi, čak i ako ona nije ekstenzivno primenjivala ovo pravo, uvek bio formulisan tako da joj dozvoli da se u svakom zgodnom momentu reši velikog broja stanovnika.²⁵

²³ Lawrence Preuss, *La Dénationalisation imposée pour des motifs politiques*, u *Revue Interantional Française du Droit des Gens*, 1937, Vol. IV, Nos. 1,2,3.

²⁴ Izgledalo je da italijanski zakon iz 1926. protiv zloupotrebe emigracije nagove tava mere denaturalizacije protiv izbeglica antifa ista; međutim, posle 1929. denaturalizaciona politika bila je napu tena i uvedene su fa ističke organizacije u inostranstvu. Od 40 000 članova *Unione Populare Italiana* u Francuskoj su barem 10 000 bili autentične antifa ističke izbeglice, ali samo 3 000 je bilo bez paso a. Vidi Simpson, *op. cit.*, p. 122 ff.

²⁵ Prvi zakon tog tipa bila je francuska ratna mera 1915. uperena samo protiv naturalizovanih građana neprijateljskog porekla koji su zadržali svoju originalnu nacionalnost; Portugalija je oti la mnogo dalje u dekretu 1916. koji je automatski denaturalizovao sve osobe rodene od oca Nemca. Belgija je 1922. izdala zakon koji ukida naturalizaciju licima koja su tokom rata počinila dela protiv naroda, a reafirmi e je novim dekretom 1934. koji u karakteristično nejasnom maniru toga vremena govori o osobama *manquant gravement leurs devoirs de citoyen belge*. U Italiji su od 1926. mogle biti denaturalizovane sve osobe koje ne zaslužuju italijansko državljanstvo ili su pretnja javnom redu. Egipat i Turska su 1926. odnosno 1928. izdale zakone po kojima mogu biti denaturalizovani ljudi koji su

Nijedan paradoks savremene politike nije ironičniji od protivrečnosti između napora dobronamernih idealista koji su tvrdoglavo zahtevali da se ova ljudska prava koja su uživali jedino građani najnaprednijih i najcivilizovanijih zemalja, nazovu neotuđivim, i situacije samih obespravljenih. Njihova situacija se isto tako konstantno pogoršavala otkad je internirski logor pre Drugog svetskog rata više izuzetak nego pravilo za lica bez državljanstva postao rutinsko rešenje pitanja boravka raseljenih lica.

Čak se i terminologija koja se primenjivala na ljude bez državljanstva pogoršala. Termin bez državljanstva makar je stavljao na znanje činjenicu da su te osobe izgubile zaštitu svoje vlade i da traže međunarodne sporazume za čuvanje svog zakonskog statusa. Posleratni termin raseljena lica izmišljen je u toku rata sa hitnim ciljem da se mogućnost da neko nema državljanstvo jednom zauvek ukine tako što će se ignorisati taj status. Nepriznavanje da neko nema državljanstvo je uvek značilo repatrijaciju, to jest, deportaciju u zemlju porekla, koja ili odbija da prizna budućeg repatriiranog kao građanina, ili, naprotiv, želi njegovo hitno vraćanje radi kažnjavanja. Pošto su se netotalitarne zemlje, uprkos svojim lošim namerama nadahnutim ratnom klimom, generalno plašile masovne repatrijacije, broj ljudi bez državljanstva dvadeset godina posle završetka rata veći je no ikada. Odluku političara da problem ljudi bez državljanstva reše time što će tu mogućnost ignorisati pokazuje i nedostatak bilo kakvih pouzdanih statistika o tom predmetu. Jedno se, međutim, zna: dok ima milion priznatih ljudi bez državljanstva, ima više od pedeset miliona takozvanih *de facto* bez državljanstva; i dok relativno bezazlen problem ljudi koji su *de jure* bez državljanstva povremeno dođe na dnevni red međunarodnih konferencija, sama suština činjenice da postoje ljudi bez državljanstva, što je identično sa izbegličkim pitanjem, jednostavno se ne pominje. Još gore, broj ljudi koji su potencijalno bez državljanstva neprestano raste. Pre prošlog rata samo su totalitarne diktature lišavale državljanstva one koji su bili državljani po rođenju; sada smo dostigli tačku na kojoj, na primer, čak i slobodne demokratske države kao što su Sjedinjene Države, ozbiljno razmišljaju da liše državljanstva rodene Amerikance koji su komunisti. Zloslutni aspekt ovih mera je što one izgledaju potpuno bezazlene. Ipak, da bi shvatio prave implikacije nemanja državljanstva, čovek treba samo da se seti nastojanja nacista da sve Jevreje i pripadnike negermanskih nacionalnosti liše državljanstva ili pre ili barem

bili pretnja javnom redu. Francuska je pretela denaturalizacijom onim svojim građanima koji su počinili dela protivna interesima Francuske (1927). Austrija 1933. može da li i austrijske nacionalnosti svakog svog građanina koji služi ili učestvuje u inostranstvu u akcijama neprijateljskim prema Austriji. Nemačka, konačno, 1933. neposredno sledi različite ruske nacionalne dekrete od 1921, tvrdeći da se sve osobe koje prebivaju u inostranstvu mogu po volji lišiti nemačke nacionalnosti.

na dan deportovanja^{25a} (za nemačke Jevreje takav dekret nije bio potreban, jer je u Trećem rajhu postojao zakon prema kome svi Jevreji koji su napustili teritoriju uključujući, naravno, one deportovane u Poljsku u logor automatski gube državljanstvo). Prva velika šteta naneta nacionalnim državama kao rezultat dolaska stotina hiljada ljudi bez državljanstva bila je što je ukinuto pravo azila, jedino pravo koje je ikada figuriralo kao simbol prava čoveka u sferi međunarodnih odnosa. Njegova duga i svetla istorija datira unazad do samih početaka regulisanog političkog života. Od davnih vremena to pravo je štitalo i izbeglicu i zemlju izbeglištva od situacija u kojima bi ljudi bili prisiljeni da stanu izvan zakona ukoliko se neke okolnosti otrgnu njihovoj kontroli. To je bio jedini moderni ostatak srednjovekovnog principa *quid quid est in territorio est de territorio*, jer je u svim drugim slučajevima moderna država bila sklona da štiti svoje građane izvan sopstvenih granica i da bude sigurna, putem uzajamnih ugovora, da oni i dalje potpadaju pod zakone svoje zemlje. Ali iako je pravo azila nastavilo da funkcioniše u svetu organizovanom u nacionalne države i, u pojedinim slučajevima, čak preživelo oba svetska rata, osećalo se da je ono anahronizam i da je u sukobu sa međunarodnim pravima države. Zato se ono ne može naći u pisanom zakonu, ni u jednom ustavu ili međunarodnom dogovoru, a Sporazum Lige naroda čak ga i ne spominje.²⁶ Ono deli, u ovom pogledu, sudbinu Prava čoveka, koja takođe nisu nikada postala zakon, već su životarila u senci, kao apel u pojedinim izuzetnim slučajevima za koje normalne legalne institucije nisu marile.²⁷

^{25a} Citat je uzet iz naredbe *hauptsturmfirera* Danekera datirane 10. marta 1943, i odnosi se na deportaciju 5 000 Jevreja iz Francuske, kvota za 1942. Ovaj dokument (fotokopija u *Centre de Documentation Juive* u Parizu) deo je Nuremberg Documents No. RF 1216. Identični aranžmani bili su napravljeni za bugarske Jevreje. *Ibidem*, relevantan memorandum L. R. Wagnera, datiran 3. aprila 1943, document NG 4180.

²⁶ S. Lawford Childs (*op. cit.*) istražuje činjenicu da Ugovor Lige nije sadržao član za političke izbeglice, nikakav izlaz za azilante. Najskoriji pokušaj Ujedinjenih nacija da, barem za malu grupu lica bez državljanstva takozvanih *de jure* lica bez državljanstva izdejstvuju poboljšanje legalnog statusa bio je samo puki gest; naime, pokušaj da se skupe predstavnici najmanje dvadeset država, ali sa eksplicitnim uveravanjem da učestvovanje na takvoj konferenciji ne bi nametalo bilo kakve obaveze. Čak i pod tim uslovima, ostalo je izuzetno sumnjivo da li konferencija može da se sazove. Vidi vesti u *New York Times*, October 17, 1954, p. 9.

²⁷ Jedini čuvari prava na azil bilo je nekoliko udruženja čiji je poseban cilj bio zaštita ljudskih prava. Najvažnije od njih, *Ligue des Droits de l'Homme* koju je podržavala Francuska, sa ograncima u svim demokratskim evropskim zemljama, ponašala se kao da je još uvek bilo samo pitanje spasavanja pojedinaca progonjenih zbog političkih uverenja i aktivnosti. Tvrdnja, bespredmetna već kod miliona ruskih izbeglica, postala je jednostavno apsurdna za Jevreje i Jermene. Liga nije bila ni ideološki ni administrativno opremljena da se nosi sa novim problemima. Pošto nije htela da se suoči sa novom situacijom, posrnula je u funkcije koje je mnogo bolje ispunjavalo bilo koje od dobrotvornih društava koje su osnovale same izbeglice uz pomoć svojih sunarodnika. Kada su Prava čoveka postala predmet naročito neefikasne dobrotvorne organizacije, ideja ljudskih prava, prirodno, bila je još više diskreditovana.

Drugi veliki šok koji je evropski svet pretrpeo dolaskom izbeglica²⁸ bilo je to što je shvatio da ih se ne može osloboditi ili ih pretvoriti u pripadnike nacije zemlje koja ih je primila. Od početka su se svi slagali da postoje samo dva načina za rešavanje ovog problema: repatrijacija ili naturalizacija.²⁹ Kada je primer prvih talasa ruskih i jermenskih izbeglica dokazao da nijedan od tih načina ne daje nikakve opipljive rezultate, zemlje izbeglištva su jednostavno odbile da priznaju status bez državljanstva pri svim kasnijim dolascima, čineći na taj način situaciju izbeglica još nepodnošljivijom.³⁰ S gledišta zainteresovanih vlada bilo je sasvim razumljivo što su stalno podsećale Ligu naroda da (njen) rad na izbeglicama mora što pre da se okonča;³¹ imale su mnogo razloga da se plaše da ljudi izbačeni iz starog trojstva država-narod-teritorija, koje je još uvek činilo osnov evropske organizacije i političke civilizacije, predstavljaju samo početak sve većeg pokreta, samo prvu kap okeana koji se stalno širi. Bilo je očigledno, i Evijanska konferencija 1938. je čak priznala da su svi nemački i austrijski Jevreji potencijalno bez državljanstva; i bilo je sasvim prirodno da će zemlje sa manjinama biti ohrabrene nemačkim primerom da pokušaju da upotrebe iste metode da se oslobode nekog od svog manjinskog stanovništva.³² Među manjinama su Jevreji i Jermeni snosili naj-

²⁸ Mnogi pravnici trudili su se da pojednostave problem tvrdeći da postoji razlika između lica bez državljanstva i izbeglice tako to su podržavali stav da je status lica bez državljanstva karakterističan po činjenici da ono nema nikakvu nacionalnost, dok je status izbeglice određen time to je ona izgubila diplomatsku za titu (Simpson, *op. cit.*, p. 4).

²⁹ Najironičniju formulaciju ovog op teg očekivanja dao je R. Yewdall Jermings, *Some International Aspects of the Refugee Question*, *British Yearbook of International Law*, 1939; Status izbeglice, naravno nije stalan. Cilj je da se on oslobodi tog statusa to je moguće pre, ili repatrijacijom ili naturalizacijom u zemlji izbegli tva.

³⁰ Samo su Rusi, u svakom smislu aristokratija naroda bez državljanstva, i Jermeni koji su asimilovani u ruski status, uop te zvanično priznati kao lica bez državljanstva, stavljeni pod za titu Nansenske kancelarije Lige naroda, a date su im i putne isprave.

³¹ Childs, *op. cit.* Razlog ovog očajničkog poku aja brzog izvr enja bio je strah svih vlada da bi čak i najmanji pozitivan gest mogao ohrabriti zemlje da se oslobode svojih neželjenih ljudi i da bi mogli emigrirati mnogi koji bi inače ostali u svojim zemljama čak i pri ozbiljnom uskraćivanju prava (Louise W. Holborn, *The Legal Status of Political Refugees 1920-1938*, *American Journal of Interantional Law*, 1938).

Vidi takode Georges Mauco (u *Esprit*, 7e anné, 82, July 1939, p. 590): Asimilacija nemačkih izbeglica u status ostalih izbeglica o kojima je vodila računa Nansenska kancelarija prirodno bi bila najjednostavnije i najbolje re enje za same nemačke izbeglice. Ali vlade nisu želele da ire privilegije već dodeljene novoj kategoriji izbeglica čiji je broj, tavi e, pretio da će rasti u beskraj.

³² Broju od 600 000 Jevreja u Nemačkoj i Austriji koji su 1938. bili potencijalno bez državljanstva moraju se dodati Jevreji iz Rumunije (Predsednik rumunske Federalne komisije za manjine, profesor Dragomir, upravo je bio svetu objavio predstojeću reviziju državljanstva svih rumunskih Jevreja) i Poljske (čiji je ministar spoljnih poslova Bek zvanično izjavio da Poljska ima milion Jevreja vi ka). Vidi Simpson, *op. cit.*, p. 235.

veći rizik i uskoro je većina njih zaista i izgubila državljanstvo; oni su takođe dokazali i da manjinski ugovori ne nude nužno zaštitu, već da isto tako mogu da posluže kao instrument da bi se izdvojile izvesne grupe za eventualni izgon.

Skoro isto tako zastrašujuća kao ove nove opasnosti koje su izrastale iz starih evropskih neuralgičnih tačaka, bila je potpuno nova vrsta ponašanja svih evropskih nacionalnosti u ideološkim borbama. Ne samo da su ljudi bili proterani iz zemlje i oduzeto im državljanstvo, već se sve više osoba iz svih zemalja, uključujući zapadne demokratije, dobrovoljno borilo u stranim građanskim ratovima (nešto što je do tada učinilo samo nekoliko idealista i avanturista) čak i kada je to značilo da se odsecaju od svojih nacionalnih zajednica. Lekcija španskog građanskog rata je bila jedan od razloga što su se vlade tako uplašile internacionalnih brigada. Stvari ne bi bile baš toliko loše da je to značilo da se ljudi ne drže čvrsto uz svoju nacionalnost i da su eventualno spremni da budu asimilovani u drugu nacionalnu zajednicu. Ali uopšte nije bilo tako. Ljudi bez državljanstva su već pokazali iznenađujuću tvrdoglavost u zadržavanju svoje nacionalnosti; izbeglice su u svakom smislu predstavljale izdvojene manjine koje često nisu marile da budu naturalizovane, i nikada se nisu povezivale, kao što su manjine povremeno činile, radi odbrane zajedničkih interesa.³³ Internacionalna brigada bila je organizovana u nacionalne bataljone u kojima se Nemcima činilo da se bore protiv Hitlera, a Italijanima protiv Musolinija, baš kao što se nekoliko godina kasnije, u pokretu otpora, španskim izbeglicama činilo da se bore protiv Franka kada su pomagali Francuzima protiv Višija. Ono čega su se evropske vlade toliko plašile u ovom procesu

³³ Te ko je odlučiti ta ide prvo, nevoljnost nacionalnih država da naturalizuju izbeglice (praksa naturalizacije postala je sve restriktivnija a praksa denaturalizacije sve uobičajenija dolaskom izbeglica) ili nevoljnost izbeglica da prihvate drugo državljanstvo. U zemljama sa značajnim manjinskim stanovništvom, kao što je Poljska, izbeglice (Rusi i Ukrajinci) su imale krajnju tendenciju da se asimiluju u manjine a da ipak ne traže poljsko državljanstvo. (Vidi Simpson, *op. cit.*, p. 364.)

Ponašanje poljskih izbeglica je sasvim karakteristično. Nansenski pasoš opisuje svoga nosioca kao *personne d'origine russe*, jer se niko ne bi usudio da ruskom *émigré* kaže da je on bez nacionalnosti i sumnjive nacionalnosti. (Vidi Marc Vichniac, *Le Statut International des Apatrides* u *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Vol. XXXIII, 1933). Pokušaj da se sva lica bez državljanstva snabdeju jednoobraznim ličnim kartama o troš su osporavali nosioci nansenskog pasoša, koji su tvrdili da je njihov pasoš bio znak zakonskog priznavanja njihovog čudnog statusa. (Vidi Jermings, *op. cit.*) Pre izbijanja rata čak su izbeglice iz Nemačke bile daleko od toga da žude da se stope sa masom lica bez državljanstva, već su više volele opis *réfugié provenant d'Allemagne* sa zadržavanjem nacionalnosti.

Mnogo uverljivije nego žalbe evropskih zemalja zbog te kočice asimilovanja izbeglica su tvrdnje s druge strane Okeana koje se slažu sa navedenim stavom da su od svih klasa evropskih useljenika najteži za asimilovanje Južni, Istočni i Srednji Evropljani. (Vidi Canada and the Doctrine of Peaceful Changes, edited by H. F. Angus u *International Studies Conference: Demographic Questions: Peaceful Changes*, 1937, p. 75-76).

jeste da za nove ljude bez državljanstva nije više moglo da se kaže da su nejasne i sumnjive nacionalnosti (*de nationalité indéterminé*). Iako su zadržali svoje državljanstvo, oni nisu više imali nikakvih veza ili lojalnosti prema zemlji svoga porekla, a iako nisu identifikovali svoju nacionalnost sa vidljivom, punopravnom vladom, zadržali su jaku vezanost za svoju nacionalnost. Nacionalne frakcije i manjine, bez dubokih korena na svojoj teritoriji i bez lojalnosti ili ikakvog odnosa prema državi, prestale su da budu samo karakteristika Istoka. One su se do sada infiltrirale, kao izbeglice i lica bez državljanstva, u starije nacionalne države Zapada.

Prave nevolje su nastale čim su oprobana dva priznata leka, repatrijacija i naturalizacija. Repatriacione mere su prirodno propale kad nije bilo zemlje u koju bi ovi ljudi mogli biti deportovani. Nisu propale iz obzira prema osobi bez državljanstva (kao što je možda danas slučaj kada sovjetska Rusija traži svoje bivše građane a demokratske zemlje moraju da ih štite od repatrijacije koju ovi ne žele); i ne zbog humanih osećanja prema delu zemalja koje su bile preplavljene izbeglicama; već zato što se ni zemlja porekla niti ijedna druga nisu složile da prihvate lica bez državljanstva. Izgledalo bi da je sama zabrana deportacije lica bez državljanstva trebalo da spreči njihovo proterivanje od strane vlade; ali pošto je čovek bez države bio anomalija za koju nema odgovarajuće fioke u okviru opšteg zakona³⁴ po definiciji izvan zakona on je bio potpuno u milosti policije, koja sama nije mnogo brinula što će počinuti nekoliko ilegalnih dela da bi olakšala zemlji teret *indésirables*.³⁵ Drugim rečima, država, insistirajući na svom suverenom pravu izгона, bila je naterana ilegalnom prirodom statusa ljudi bez državljanstva na nešto što je zapravo ilegalan čin.³⁶ Ona je krijumčarila svoje proterane ljude bez državljanstva u okolne zemlje, s

³⁴ Jermings, *op. cit.*

³⁵ Cirkularno pismo holandskih vlasti (7. maj 1938) otvoreno smatra svaku izbeglicu kao nepoželjnog tuđinca i definiše izbeglicu kao tuđinca koji je napustio svoju zemlju pod pritiskom okolnosti. Vidi L. Emigration, *Problème Revolutionnaire* u *Esprit*, 7e année, No. 82, July, 1939, p. 602.

³⁶ Lawrence Preuss, *op. cit.*, opisuje urenje ilegalnosti na sledeći način: Početni ilegalni čin denacionalizacije vlade... stavlja zemlju izgnanstva u položaj nekoga ko je povredio međunarodni zakon, jer njene vlasti vrše nasilje nad zakonom zemlje u koju je lice bez državljanstva prognano. Ova druga zemlja, zauzvrat, ne može da ga odbaci... osim vršiti nasilje nad... zakonom treće zemlje... [Lice bez državljanstva se nalazi pred sledećom alternativom]: ili ono vrši nasilje nad zakonom zemlje u kojoj boravi... ili vrši nasilje nad zakonom zemlje u koju je proterano.

Ser John Fischer Williams (Denationalisation), *British Year Book of International Law*, VII, 1927) zaključuje iz ove situacije da je denacionalizacija suprotna međunarodnom pravu; ipak je na *Conférence pour la Codification du Droit International* u Hagu 1930. samo finska vlada ostala pri tome da li avanjanje nacionalnosti ... nikada ne treba da predstavlja kaznu... niti treba da bude izrečeno da bi se nepoželjno lice rešilo putem proterivanja.

tim što su ove uzvraćale istom merom. Idelno rešenje repatrijacije, krijumčarenje izbeglica nazad u zemlju njegovog porekla, uspelo je samo u nekoliko istaknutih primera, delom zbog toga što su netotalitarnu policiju još uvek kočili nekolicina ostaci etičkih shvatanja, delom zato što je izgledalo da će lica bez državljanstva biti prokrijumčarena nazad iz svoje domaće zemlje kao i iz bilo koje druge i, na kraju, ali ne najmanje važno, zato što je taj promet u celini mogao da se odvija samo sa okolnim zemljama. Posledice ovog krijumčarenja bile su sitni ratovi između policije i graničara, koji nisu baš doprinosili dobrim međunarodnim odnosima, i nagomilavanje zakonskih odrednica za ljude bez državljanstva koji su, uz pomoć policije jedne zemlje, ilegalno prešli na teritoriju druge.

Svaki pokušaj međunarodnih konferencija da uspostave nekakav legalan status za ljude bez državljanstva propao je jer nikakvi dogovori nisu mogli da zamene teritoriju na koju tuđin, u okviru postojećeg zakona, mora biti deportovan. Sve diskusije o problemima izbeglica vrtele su se oko jednog pitanja: Kako opet ozakoniti deportaciju izbeglica? Nisu Drugi svetski rat i DP-logori bili neophodni da bi se pokazalo da je jedina praktična zamena za nepostojeću domovinu internirski logor. Zaista, još tridesetih godina to je bila jedina zemlja koju je svet mogao da ponudi ljudima bez državljanstva.³⁷

Naturalizacija se, s druge strane, pokazala takođe kao promašaj. Ceo sistem naturalizacije evropskih zemalja raspao se suočen sa ljudima bez državljanstva, i to iz istih razloga iz kojih je bilo ukinuto pravo na azil. Suštinski je naturalizacija bila privezak zakonodavstva nacionalne države koje je računalo samo sa pripadnicima nacionalnosti, ljudima rođenim na njegovoj teritoriji i državljanima po rođenju. Naturalizacija je bila potrebna u izuzetnim slučajevima, za pojedince koje su okolnosti mogle da dovedu na stranu teritoriju. Ceo proces je propao kada se pojavilo pitanje masovnog podnošenja prijave za naturalizaciju;³⁸ čak i sa čisto administrativne tačke, nijedna evropska državna služba ne može da rukovodi tim problemom. Umesto naturalizovanja makar malog dela pridošlica, zemlje su počele da poništavaju ranije naturalizacije, delom zbog opšte panike, a delom zato što je veliki broj pridošlica zapravo promenio uvek dra-

³⁷ Po to je do ao do tužnog zaključka da je stvarna te koća oko primanja izbeglica to to ako na lo e izade... nema načina da se nje re i , Childs, *op. cit.*, predlaže tranzitne centre u koje bi izbeglice mogle biti vraćene čak i iz inostranstva, koji, drugim rečima, treba da zamene domovinu u svrhe deportacije.

³⁸ Dva primera masovne naturalizacije na Bliskom Istoku bila su čisti izuzeci: u jednom se radi o grčkim izbeglicama iz Turske, koje je grčka vlada u celini naturalizovala 1922. jer je to zapravo bila stvar repatrijacije grčke manjine a ne stranih građana; druga se tiče jermenskih izbeglica iz Turske u Siriju, Liban i druge ranije turske zemlje, to jest, stanovni tva koje je na Bliskom Istoku imalo zajedničko državljanstvo.

gocenu poziciju naturalizovanih građana zajedničkog porekla.³⁹ Ukidanje naturalizacije ili uvođenje novih zakona koji su očigledno utrli put novoj denaturalizaciji⁴⁰ uništili su ono malo poverenja koje su izbeglice možda imale u mogućnost prilagodavanja novom normalnom životu; ako je asimilacija u novu zemlju nekada izgledala pomalo podla ili nelojalna, sada je jednostavno bila besmislena. Razlika između naturalizovanog državljanina i stanovnika bez države nije bila dovoljno velika da opravda podnošenje ikakve muke, pošto je prvi često bio lišen važnih građanskih prava i u svakom trenutku su mu pretili sudbinom ovog drugog. Naturalizovane osobe su bile široko prihvaćene u statusu običnih tuđina, a pošto su naturalizovani već izgubili svoje prvobitno državljanstvo, ove su mere jednostavno drugu grupu plašile apatridstvom.

Bilo je skoro žalosno gledati kako su bespomoćne bile evropske vlade, uprkos svesti o opasnosti od apatridstva po etablirane legalne institucije i uprkos svim svojim naporima da zaustave tok događaja. Eksplozivni događaji nisu više bili potrebni. Čim je jedan broj ljudi bez državljanstva bio primljen u inače normalnu zemlju, apatridstvo se širilo kao zarazna bolest. Nisu samo naturalizovani građani bili u opasnosti od vraćanja na status ljudi bez državljanstva, već su se životni uslovi za sve tuđine znatno pogoršali. Tridesetih godina je postajalo sve teže da se pravi jasna razlika između izbeglica bez državljanstva i normalno naseljenih tuđinaca. Čim je vlada pokušala da iskoristi svoje pravo i da repatrira nastanjenog tuđinca protiv njegove volje, on je dao sve od sebe da nađe utočište u apatridstvu. Tokom Prvog svetskog rata tuđinci pripadnici nekog neprijateljskog naroda su već otkrili prednosti apatridstva. Ali ono što je tada bilo lukavstvo pojedinaca koji su našli rupu u zakonu, sada je postalo instinktivna reakcija masa. Francuska, zemlja sa najvećim prilivom imigranata u Evropi,⁴¹ naučila je svoje tuđine lekciju o nemanju državljanstva koju oni nisu od-

³⁹ Tamo gde je talas izbeglica naao pripadnike iste nacionalnosti već nastanjene u zemlji u koju su se oni useljavali kao to je bio slučaj sa Jermenima i Italijanima u Francuskoj, na primer, a sa Jevrejima svuda izvesno nazadovanje nastupilo je u asimilaciji onih koji su tamo bili duže. Jer njihova pomoć i solidarnost mogli su biti mobilisani samo pozivanjem na prvobitnu nacionalnost koja im je bila zajednička sa pridolicama. Ta stvar je bila od neposrednog interesa za zemlje preplavljene izbeglicama, ali zemlje koje su bile nesposobne ili nevoljne da im pruže direktnu pomoć ili pravo na rad. U svim tim slučajevima nacionalna osećanja starije grupe pokazala su se kao jedan od glavnih činilaca da se izbeglice uspešno skuće (Simpson, *op. cit.*, pp. 45-46), ali su pozivanjem na takvu nacionalnu svest i solidarnost zemlje-primaoci prirodno povećale broj neasimilovanih tuđinaca. Da uzmemo jedan naročito zanimljiv primer, 10 000 italijanskih izbeglica bilo je dovoljno da neograničeno odlože asimilaciju skoro milion italijanskih imigranata u Francuskoj.

⁴⁰ Francuska vlada, koju su sledile druge zapadne zemlje, uvodila je tokom tridesetih sve veći broj restrikcija za naturalizaciju građana: oni su bili eliminisani iz izvesnih profesija na do deset godina po naturalizaciji, nisu imali politička prava, itd.

⁴¹ Simpson, *op. cit.*, p. 289.

mah zaboravili, tako što je regulisala haotičnu berzu rada pozivajući strane radnike dok je za njima imala potrebe i deportujući ih u vreme nezaposlenosti i krize. Posle 1935, godine kada je Lavalova vlada izvršila masovnu repatrijaciju, od koje su bili spaseni samo ljudi bez državljanstva, takozvani ekonomski imigranti i druge grupe stranog porekla – Balkanci, Italijani, Poljaci i Španci – spleli su se sa talasima izbeglica u čvor koji više nije mogao da se razmrsi.

Mnogo gore od štete koju su apatridi naneli drevnoj i neophodnoj razlici između pripadnika nacije i stranaca, kao i suverenim pravima država u stvarima nacionalnosti i izгона, bila je šteta po samu strukturu legalnih nacionalnih institucija, jer je sve veći broj stanovnika morao da živi izvan jurisdikcije ovih zakona a bez zaštite bilo kog drugog. Lice bez državljanstva, prava naseljavanja i bez prava na rad moralo je naravno stalno da krši zakon. Ono je bilo izloženo kazni zatvora a da nikada nije počinilo zločin. Štaviše, celokupna hijerarhija vrednosti koja je spadala u civilizovane zemlje bila je u njegovom slučaju preokrenuta. Pošto je on bio anomalija za koju opšti zakon nije bio predviđen, za njega je bolje bilo da postane anomalija koju je zakon predvideo, kriminalac.

Najbolji kriterijum za prosuđivanje da li je neko bio nateran da prekrši zakon jeste pitanje da li je on imao koristi od počinjenog zločina. Ako postoji verovatnoća da će mala krađa poboljšati naš zakonski položaj, makar privremeno, možemo biti sigurni da nas lišavaju ljudski prava. Jer tada kriminalni prestup postaje najbolja prilika za postizanje neke vrste ljudske jednakosti, čak i ako se smatra izuzetkom od pravila. Važna je činjenica da ovaj izuzetak potpada pod zakon. Čak i osoba bez državljanstva neće kao kriminalac biti tretirana gore od drugog kriminalca, to jest, biće tretirana kao svi drugi. Samo kao prekršilac zakona apatrid može da stekne njegovu zaštitu. Dok traju suđenja i kazna, biće bezbedan od samovolje policije, protiv koje nema advokata i tužbi. Isti čovek koji je juče bio u zatvoru samo zbog toga što postoji na svetu, koji nije imao nikakva prava i koji je živio pod pretnjom deportacije, i koji je bez izricanja kazne i bez suđenja oteran u neku vrstu internacije zato što je pokušao da radi i da zaradi za život, može da postane skoro punopravni građanin zbog malog lopovluka. Čak i ako je bez dinara, sada može da dobije advokata, da se žali na svoje tamničare, i biće saslušan s poštovanjem. On nije više svetski šljama, već dovoljno važan da ga informišu o svim detaljima zakona po kojem će mu suditi. On je postao uvažena osoba.⁴²

⁴² U praktičnom smislu, svaka izrečena presuda imala bi manje posledice u poređenju sa naredbom za izgon, ukidanjem dozvole za rad ili sa dekretom kojim se čovek šalje u internirski logor. Japano-amerikanac sa zapadne obale koji je bio u zatvoru kada je vojska naredila interniranje svih Amerikanaca japanskog porekla ne bi bio primoran da likvidira svoj posed po suviše niskoj ceni; ostao bi upravo tamo gde je, imao bi kao i drugi advokata koji bi branio

Mnogo nepouzdaniji i mnogo teži put za uzdizanje od nepriznate anomalije do statusa priznatog izuzetka je postati genije. Baš kao što zakon zna samo jednu razliku između ljudskih bića, razliku između nekriminalca i anomalnog kriminalca, tako konformističko društvo priznaje samo jedan oblik nepopustljivog individualizma, genija. Evropsko buržoasko društvo je želelo da genije ostane izvan ljudskih zakona, da bude neka vrsta čudovišta čija je glavna društvena funkcija da izaziva uzbuđenje i nije bilo važno što je on zapravo izvan zakona. Štaviše, gubitak državljanstva nije ljude lišavao samo zaštite, već i svakog jasno uspostavljenog, zvanično priznatog identiteta, činjenica koju su vrlo jasno simbolizovali njihovi grozničavi naponi da dobiju bar krštenicu od zemlje koja ih je denacionalizovala; jedan od njihovih problema bio je rešen kada su postigli stepen razlikovanja koji će čoveka spasti iz ogromne i bezimene gomile. Samo će slava eventualno odgovoriti na ponovljene žalbe izbeglica svih društvenih slojeva da niko ovde ne zna ko sam ja ; i istina je da su šanse slavnog izbeglice poboljšane baš kao što pas sa imenom ima više šanse da preživi od psa lualice koji je samo pas uopšte.⁴³

Nacionalna država, nesposobna da pod zakon stavi one koji su izgubili zaštitu nacionalne vlade, prebacuje celu stvar na policiju. To je bilo prvi put da je policija u Zapadnoj Evropi dobila vlast da radi po svome, da direktno vlada ljudima; u jednoj sferi javnog života ona više nije bila instrument koji sprovodi i ojačava zakon, već je postala vlast nezavisna od vlade i ministara.⁴⁴ Njena snaga i njena emancipacija od zakona i vlade rasle su proporcionalno sa prilivom izbeglica. Što je veći bio broj ljudi konkretno ili potencijalno bez državljanstva u odnosu na ukupno stanovništvo u predratnoj Francuskoj on je dostigao 10 procenata to je veća bila opasnost od postepenog preobražaja dotične zemlje u policijsku državu.

Ne treba ni naglašavati da su totalitarni režimi, gde je policija došla do vrhunca vlasti, posebno žudeli da konsoliduju ovu snagu putem dominacije nad širokim grupama ljudi koje su se, bez obzira na prekršaje koje su počinili pojedinci, u svakom slučaju nalazili izvan granica zakona. U na-

njegove interese; a ako je bio te sreće da bude osuđen na dugo, mogao bi da se pravo i mirno vrati na svoj prvobitni posao i u profesiju, čak i na posao profesionalnog lopova. Zatvorska kazna mu je garantovala ustavna prava koja ni ta drugo nikakvi protesti i žalbe ne bi mogli da mu pruže u slučaju kad je njegovo pravo građanina dovedeno u sumnju.

⁴³ Činjenica da je isti princip formiranja elite često delovao u totalitarnim koncentracionim logorima, gde je aristokratija bila sastavljena od većine kriminalaca i nekoliko genija, to jest zabavljača i umetnika, pokazuje koliko je blizak društveni položaja tih grupa.

⁴⁴ U Francuskoj, na primer, treba zabeležiti da je naredba za proterivanje koja je poticala od policije bila mnogo ozbiljnija od one koju je izdalo samo Ministarstvo spoljnih poslova i da je ministar spoljnih poslova samo u retkim slučajevima mogao da poni ti policijski izgon, dok je suprotna procedura bila često samo pitanje mita. Po ustavu je policija pod autoritetom ministra spoljnih poslova.

cističkoj Nemačkoj su Nirberški zakoni, praveći razliku između građana Rajha (punopravnih građana) i pripadnika nacionalnosti (drugorazrednih građana bez političkih prava), utemeljili pravac po kome konačno svi pripadnici nacije tuđe krvi mogu zvaničnim dekretom da izgube svoju nacionalnost; jedino je izbijanje rata sprečilo usvajanje odgovarajućeg zakona, koji je već bio detaljno pripremljen.^{44a} S druge strane, sve veće grupe ljudi bez državljanstva u netotalitarnim zemljama vodile su jednom obliku bezakonja koji je organizovala policija, i koji je praktično rezultirao koordinacijom* slobodnog sveta i zakonodavstva totalitarnih zemalja. To što su koncentracioni logori konačno bili predviđeni za iste grupe u svim zemljama, čak i ako je bilo značajnih razlika u tretmanu njihovih stanara, bilo je utoliko karakterističnije što je selekcija grupa bila prepuštena isključivo inicijativi totalitarnih režima: ako su nacisti stavili osobu u koncentracioni logor i ako je ona uspešno pobjegla, recimo, u Holandiju, Holandani bi je stavili u internirski logor. Tako je, mnogo pre izbijanja rata, policija u jednom broju zapadnih zemalja, pod izgovorom nacionalne bezbednosti, na sopstvenu inicijativu uspostavila bliske veze sa Gestapom i GPU-om, pa bi se moglo reći da je postojala nezavisna inostrana politika policije. Ta spoljna politika kojom je rukovodila policija funkcionisala je sasvim nezavisno od zvanične vlade; odnosi između Gestapoa i francuske policije nikada nisu bili srdačniji nego u vreme vlade Narodnog fronta Leona Bluma sa izrazitom antinemačkom politikom. Nasuprot vladama, različite policijske organizacije nikada nisu bile preopterećene predrasudama protiv bilo kog totalitarnog režima; informacije i denuncijacije koje su primali od agenata GPU-a bile su im isto tako dobrodošle kao i one od fašističkih i Gestapovih agenata. Oni su znali za eminentnu ulogu policijskog aparata u svim totalitarnim režimima, oni su znali za nji-

^{44a} Februara 1938. Rajh i pruski Ministar unutrašnjih poslova predstavili su nacrt zakona koji se ticao sticanja i oduzimanja nemačke nacionalnosti, a koji je daleko prevazišao Nirberške zakone. On je određivao da sva deca Jevreja, Jevrejke i osobe neke druge tuđinske krvi (koja uopšte ne bi mogla postati građani Rajha) takode višestruko nemaju pravo na nacionalnost čak i ako otac ima nemačku nacionalnost po rođenju. Da se te mere nisu višestruko ticalo prosto antijevrejskog zakonodavstva, evidentno je iz mišljenja koje je 19. juna 1939. izrazio ministar pravde: on predlaže da se reči Jevrejin i Jevrejkin meštane krvi treba, ako je moguće, izbegavati u zakonu, zameniti ih sa osobe tuđinske krvi ili osobe nenemačke ili negermanske /*nicht artverwandt*/ krvi. Zanimljiv smer u planiranju ove neobične ekspanzije stanovništva bez državljanstva u nacističkoj Nemačkoj tiče se nahočadi koja su eksplicitno smatrana licima bez državljanstva sve dok se ne obavi ispitivanje njihovih rasnih karakteristika. Ovde je bio namerno revidiran princip po kojem je svaki pojedinac rođen sa neotuđivim pravima koja mu garantuje njegova nacionalnost: svaki pojedinac je rođen bespravan, naime bez državljanstva, osim ako se kasnije ne donesu neke druge odluke.

Originalni dosije koji se tiče nacrtu zakona, uključujući mišljenja svih ministara i vrhovne komande *Vermahta*, može se naći u arhivima *Yidish Scientific Institute* u Njujorku (G-75).

* vidi objašnjenje termina koordinacija na str. 346.

hov visok društveni položaj i politički značaj i uopšte se nisu trudili da sakriju svoje simpatije. To što su nacisti na kraju naišli na sramno mali otpor od strane policije u zemljama koje su okupirali i što su mogli da organizuju toliko nasilje uz pomoć lokalnih policijskih snaga, barem se delimično ima zahvaliti moćnoj poziciji koju je policija stekla u nesputanoj i samovoljnoj vladavini nad ljudima bez državljanstva i izbeglicama.

I u istoriji nacije manjina i u formiranju naroda bez državljanstva, Jevreji su igrali značajnu ulogu. Oni su bili na čelu takozvanog manjinskog pokreta zbog svoje velike potrebe za zaštitom (merljive jedino sa potrebom Jermena) i zbog odličnih međunarodnih veza, ali pre svega zbog toga što nisu činili većinu ni u jednoj zemlji pa su se zato mogli smatrati kao *minorité par excellence*, to jest, jedina manjina čiji se interesi mogu braniti samo međunarodno garantovanom zaštitom.⁴⁵

Posebne potrebe jevrejskog naroda bile su najbolji izgovor za poricanje tvrdnje da su ugovori bili kompromis između tendencije novih nacija da silom asimiluju tuđe narode i između nacionalnosti kojima iz izvesnih razloga nije moglo biti dodeljeno pravo nacionalnog samoodređenja.

Slična okolnost je stavila u prvi plan Jevreje u diskusiji o problemu izbeglištva i apatridstva. Prvi *Heimatlose* ili *apatrides* stvoreni mirovnim ugovorima bili su u najvećem broju Jevreji koji su dolazili iz državnaslednica i nisu bili u stanju ili nisu imali volje da se stave pod zaštitu nove manjine u svojim domovinama. Dok Nemci nisu naterali nemačku jevrejsku zajednicu u emigraciju i gubljenje državnosti, ovi nisu činili znatan deo ljudi bez državljanstva. Ali u godinama koje su došle posle Hitlerovog uspešnog istrebljenja nemačkih Jevreja, sve manjinske zemlje su počele da razmišljaju u pravcu ekspatrijacije svojih manjina i bilo je sasvim prirodno da mogu da počnu sa *minorité par excellence*, jedinom nacionalnošću koja zapravo nije imala nikakvu drugu zaštitu osim zaštite manjinskog sistema koji je od tad postao sprdnja.

Primedba da je nemanje državljanstva primarno jevrejski problem⁴⁶ bila je izgovor koji su vlade koristile kada su pokušavale da taj problem smire tako što će ga ignorisati. Nijedan od državnika nije bio svestan da se Hitlerovo rešenje jevrejskog problema sastoji u tome da prvo smanji nemačke Jevreje do nepriznate manjine u Nemačkoj, a onda da ih kao bezdržavne ljude odveze preko granica i konačno da ih odasvud sve opet skupi

⁴⁵ O ulozi Jevreja u formulisanju Manjinskih ugovora, vidi Macrtney, *op. cit.*, p. 4, 213, 281 i *passim*; David Erdstein, *Le Statut juridique des Minorités en Europe*, Paris, 1932, p. 11 ff.; Oscar J. Janowsky, *op. cit.*

⁴⁶ To ni u kom slučaju nije bio samo hir nacističke Nemačke, iako se samo jedan nacistički autor usudio da to izrazi: Istina je da će izbegličko pitanje nastaviti da postoji čak i kad vi ne bude jevrejskog pitanja; ali po to Jevreji čine tako visok procenat izbeglica, izbegličko pitanje biće vrlo pojednostavljeno (Kabermann, *Das internationale Flüchtlingsproblem*, u *Zeitschrift für Politik*, Bd. 29, Heft 3, 1939).

da bi ih otpremio u logore smrti; bila je to rečita demonstracija pred ostatkom sveta kako stvarno da likvidiraju sve probleme koji se tiču manjina i ljudi bez državljanstva. Posle rata je izašlo na videlo da je jevrejsko pitanje, koje se smatralo jedinim nerešivim, bilo zaista rešeno naime, putem kolonizacije a zatim pokoravanja teritorije ali to nije rešilo ni problem manjina ni problem državljanstva. Naprotiv, praktično kao i svi ostali događaji našeg veka, rešenje jevrejskog pitanja samo je proizvelo novu kategoriju izbeglica, Arape, povećavajući time broj ljudi bez državljanstva i bez prava za još 700.000 do 800.000 ljudi. A ono što se dogodilo u Palestini, na veoma maloj teritoriji, sa stotinama hiljada, ponovilo se zatim u Indiji u većem stepenu, gde je obuhvaćeno mnogo miliona ljudi. Od mirovnih ugovora 1919. i 1920. izbeglice i ljudi bez državljanstva zakačili su se kao prokletstvo za sve novoosnovane zemlje na svetu koje su stvorene prema slici nacionalne države.

Za te nove države ovo je prokletstvo rodilo klicu smrtne bolesti. Jer nacionalna država ne može da živi čim se njen princip jednakosti pred zakonom slomi. Bez te zakonske jednakosti, čija je prvobitna namena bila da zameni starije zakone i pravila feudalnog društva, nacija se raspustila u anarhičnu masu privilegovanih i neprivegovanih pojedinaca. Zakoni koji nisu jednaki za sve vraćaju se pravima i privilegijama, nečemu što protivreči samoj prirodi nacionalnih država. Što je jasniji dokaz njihove nesposobnosti da ljude bez državljanstva tretiraju kao legalne osobe i što se više širi samovoljna uprava policijskim dekretom, to je državama teže da se odupru iskušenju da sve građane liše legalnog statusa i da njima vladaju svemoćnom policijom.

II: *Aporije ljudskih prava*

DEKLARACIJA prava čoveka na kraju osamnaestog veka bila je prekretnica u istoriji. To znači ni manje ni više nego da će od sada Čovekova a ne Božija zapovest ili istorijski običaji biti izvor Zakona. Nezavisno od privilegija koje je istorija darivala izvesnim slojevima društva ili izvesnim nacijama, Deklaracija je pokazala emancipaciju čoveka od svakog tutorstva i objavila da je on sada stekao zrelost.

Pored toga, postojala je jedna druga implikacija koje su sastavljali Deklaracije bili samo donekle svesni. Proklamacija ljudskih prava se pominjala i kao neophodna zaštita u novom dobu, gde pojedinci nisu više bili bezbedni u staležima u kojima su bili rođeni, niti su kao hrišaćani bili sigurni u svoju jednakost pred Bogom. Drugim rečima, u novom sekularizovanom i emancipovanom društvu ljudi više nisu bili sigurni u ova društvena i ljudska prava koja su do tada bila izvan političkog poretka i koja

nisu garantovali vlada i Ustav, već društvene, duhovne i verske sile. Zato je tokom celog devetnaestog veka postojala saglasnost u mišljenju da se na ljudska prava treba pozivati kad god je pojedincima potrebna zaštita protiv novog suvereniteta države i nove samovolje društva.

Pošto su Prava čoveka bila proklamovana kao neotuđiva, nesvodiva i neizvodiva iz drugih prava ili zakona, nije se pozivalo na neki autoritet koji bi ih primenjivao; sam Čovek je bio njihov izvor kao i njihov krajnji cilj. Međutim, nije se mislilo da je potreban bilo kakav poseban zakon za zaštitu tih prava jer se pretpostavljalo da će svi zakoni počivati na njima. Čovek se ukazao kao jedini suveren u pitanjima zakona, kao što je bilo proklamovano da je narod jedini suveren u pitanjima vladanja. Suverenitet naroda (različit od suvereniteta kneza) nije proklamovan po milosti božjoj, već u ime Čoveka, tako da je izgledalo jedino prirodno da će neotuđiva prava čoveka naći garancije i postati neotuđiv deo prava naroda na suverenu vladu.

Drugim rečima, čovek se kao potpuno emancipovano, potpuno izolovano biće koje je u sebi nosilo svoj dignitet bez obraćanja nekom širem, obuhvatnom poretku, pojavio tek kada je ponovo iščezao kao pripadnik jednog naroda. Od početka je u deklaraciju neotuđivih ljudskih prava upleten paradoks time što je ona računala sa apstraktnim ljudskim bićem koje izgleda nigde nije postojalo, jer su čak i divljaci živeli u nekoj vrsti društvenog poretka. Ako plemenska ili neka druga nazadna zajednica nije uživala ljudska prava, to je očigledno bilo zato što kao celina još nije postigla stepen civilizacije, stepen narodnog i nacionalnog suvereniteta, već su je tlačili strani ili domaći despoti. Celo pitanje ljudskih prava, međutim, bilo je ubrzo i nerazmrsivo spleteno sa pitanjem nacionalne emancipacije; izgledalo je da jedino emancipovan suverenitet naroda, sopstvenog naroda može da ih osigura. Iako je čovečanstvo, od Francuske revolucije, bilo zamišljeno kao slika porodice nacija, postepeno je postalo jasno da je narod, a ne pojedinac, bio slika čoveka.

Puna implikacija ovog poistovećivanja prava čoveka sa pravima naroda u evropskom sistemu nacionalnih država izašla je na videlo tek kada se iznanada pojavio velik broj ljudi i naroda čija su elementarna prava toliko malo obezbeđena običnim funkcionisanjem nacionalnih država u sred Evrope kao da su u srcu Afrike. Prava čoveka, konačno, definisana su kao neotuđiva jer se pretpostavljalo da treba da budu nezavisna od svih vlada; ali je ispalo da onog trenutka kad ljudska bića nemaju svoju vladu i moraju da spadnu na svoja minimalna prava, nema nijednog autoriteta da ih zaštiti i da nijedna institucija nije voljna da garantuje za njih. Ili kada je, kao u slučaju manjina, međunarodna zajednica sebi bespravno prisvojila nevladinu vlast, neuspeh je bio očigledan čak i pre nego što su se njene mere potpuno realizovale; nisu se samo vlade manje ili više otvoreno us-

protivile tom zadiranju u njihov suverenitet, već same dotične nacionalnosti nisu priznale nenacionalnu garanciju, bile su nepoverljive prema svemu što nije bila jasno određena podrška njihovim nacionalnim (nasuprot njihovim samo jezičkim, verskim i etničkim) pravima, i više su volele ili da se, kao Nemci i Mađari, okrenu zaštiti nacionalne matične zemlje, ili kao Jevreji, nekoj vrsti nacionalne solidarnosti.⁴⁷

Ljudi bez državljanstva su, kao i manjine, bili uvereni, da je gubitak nacionalnih prava ravan gubitku ljudskih prava, da ovo prvo neizbežno povlači ovo drugo. Što su više bili isključeni iz prava u bilo kakvom obliku, to su više nastojali na reintegraciji u nacionalno, u sopstvenu nacionalnu zajednicu. Ruske izbeglice bile su samo prve koje su insistirale na svojoj nacionalnosti i žestoko su se branile od pokušaja da ih zgrnu sa drugim ljudima bez državljanstva. Posle njih, svaka grupa izbeglica ili raseljenih lica je razvila strasnu, žestoku grupnu svest i zahtevala prava kao i samo kao Poljaci, Jevreji ili Nemci, i tako dalje.

Još gore je bilo što su sva društva osnovana za zaštitu prava čoveka, sve pokušaje da se dođe do novog predloga zakona o ljudskim pravima, podržavale marginalne figure nekoliko stručnjaka za međunarodno pravo bez političkog iskustva ili profesionalni filantropi podržavani nestabilnim sentimentima profesionalnih idealista. Grupe koje su oni formirali, deklaracije koje su izdavali, pokazale su neverovatnu sličnost u jeziku i kompoziciji sa društvima za sprečavanje zlostavljanja životinja. Nijedan državnik, nijedna politička figura od bilo kakvog značaja nikako ih nije mogao uzeti ozbiljno; i nijedna od liberalnih ili radikalnih partija u Evropi nije mislila da je potrebno da u svoj program ugradi novu deklaraciju o ljudskim pravima. Ni pre ni posle Drugog svetskog rata same žrtve se nisu nikada pozivale na ta fundamentalna prava, koja su im tako očigledno uskraćivana pri njihovim mnogim pokušajima da nađu izlaz iz lavirinta bodljikave žice u koji su ih događaji doveli. Naprotiv, žrtve su gajile isti prezir i ravnodušnost kao i aktuelne vlasti prema svakom pokušaju marginalnih društava da ojačaju ljudska prava u bilo kom elementarnom ili opštem smislu.

Neuspeh svih odgovornih osoba da nesreću sve većeg broja ljudi primoranih da žive izvan delokruga svakog opipljivog zakona spoje sa proklamovanim novim ljudskim pravima, svakako nije nastao iz loših namera.

⁴⁷ Žalostan primer ovog izuzetnog poverenja u nacionalna prava su pristanak, pre Drugog svetskog rata, skoro 75 procenata nemačke manjine u italijanskom Tirolu da napuste svoje domove i da se nastane u Nemačkoj, dobrovoljna repatrijacija nemačke zajednice u Sloveniji, koja je tamo bila od četrnaestog veka, ili, odmah posle završetka rata, jednoglasno odbijanje ponude italijanske vlade za masovnu naturalizaciju jevrejskim izbeglicama u italijanskom deportacionom logoru. Uprkos iskustvu nemačkih naroda između dva rata, bila bi ozbiljna pogreška tumačiti ovo ponašanje jednostavno kao još jedan primer fanatičnog nacionalističkog osećanja; ti ljudi nisu viš bili sigurni u svoja osnovna prava ako ih ne štiti vlada kojoj oni po rođenju pripadaju. Vidi Eugene M. Kulisher, *op. cit.*

Prava čoveka koja su svečano proklamovale Francuska i Američka revolucija kao novi osnov civilizovanih društava, nikada ranije nisu bila aktivna politička stvar. Tokom devetnaestog veka, na ta prava se pozivalo dosta nemarno, da bi se odbranili pojedinci od sve veće državne vlasti i da bi se ublažila nova društvena nesigurnost koju je izazvala industrijska revolucija. Tada je značenje ljudskih prava poprimilo novu konotaciju: ona su postala standardna parola zaštitnika obespravljenih, neka vrsta dodatnog zakona, pravo izuzetka potrebno za one koji nisu imali ni na šta drugo da spadnu.

Čini se da je očigledno zašto je politička misao devetnaestog veka tretirala koncept ljudskih prava kao neku vrstu pastorčeta i zašto ga nijedna liberalna ili radikalna partija dvadesetog veka, čak i kada je narasla hitna potreba za ojačavanjem ljudskih prava, nije smatrala primerenim za uključivanje u svoj program: očekivalo se da građanska prava – to jest najrazličitija prava građana u raznim zemljama – oteleve i u obliku opipljivih zakona tačno odrede večna Prava čoveka, a za njih same se pretpostavljalo da su nezavisna od državljanstva i nacionalnosti. Sva ljudska bića bila su građani neke vrste državne zajednice; ako se zakoni njihove zemlje ne drže zahteva Prava čoveka, očekivalo se da će ih Prava čoveka promeniti putem zakonodavstva u demokratskim zemljama ili kroz revolucionarnu akciju u despotizmu.

Pokazalo se da se Prava čoveka, zamišljena kao neotuđiva, ne mogu primenjivati – čak i u zemljama čiji se ustavi na njima zasnivaju – čim su se pojavili ljudi koji više nisu bili državljani nijedne suverene zemlje. Ovoj činjenici, dovoljno uznemiravajućoj po sebi, treba dodati konfuziju koju su stvorili mnogi skorašnji pokušaji da se daju okviru novom predlogu zakona o ljudskim pravima, koji su pokazali da niko nije u stanju da sa bilo kakvom sigurnošću definiše šta ta opšta ljudska prava, za razliku od građanskih prava, zaista jesu. Iako izgleda da se svi slažu da se težak položaj ovih ljudi upravo sastoji u gubitku Prava čoveka, čini se da niko ne zna koja su oni prava izgubili kad su izgubili svoja ljudska prava.

Prvi gutibak koji su obespravljeni pretrpeli bio je gubitak njihovih domova, a to znači gubitak celokupnog društvenog tkiva u kojem su rođeni i u kojem su za sebe uspostavili određeno mesto na svetu. Ne može se reći da ova nesreća nema presedana; u dugom istorijskom pamćenju, prisilne migracije pojedinaca ili celih naroda, iz političkih ili ekonomskih razloga, izgledaju kao svakodnevna zbivanja. Ono što je istorijski nezapamćeno nije gubitak doma, već nemogućnost nalaženja novog. Odjednom, nije bilo mesta na Zemlji gde bi migranti mogli da odu bez najstrožih ograničenja, nije bilo države koja bi ih asimilovala, teritorije gde bi mogli da osnuju novu sopstvenu zajednicu. Ovo, štaviše, nije imalo nikakve veze sa bilo kakvim materijalnim problemom prenaseljenosti; to nije bio problem

prostora već političke organizacije. Niko nije bio svestan da je čovečanstvo, na koje se tako dugo gledalo kao na porodicu nacija, došlo do stepena na kom se svako ko je izbačen iz jedne od tih čvrsto organizovanih zatvorenih zajednica našao izbačen iz porodice svih nacija.⁴⁸

Drugi gubitak koji su obespravljeni pretrpeli bio je gubitak zaštite od strane vlade, a to je uključivalo gubitak legalnog statusa ne samo u svojoj, već u svim zemljama. Recipročni ugovori i međunarodni dogovori ispleli su mrežu preko celog sveta koja omogućava građaninu svake zemlje da ponese sa sobom svoj legalni status bez obzira na to kuda ide (tako da na primer nemački građanin pod nacističkim režimom ne može da sklopi mešoviti brak u inostranstvu zbog Nimbberških zakona). Ipak, svako ko tom mrežom više nije obuhvaćen nađe se potpuno van legalnosti (tako su tokom prošlog rata ljudi bez državljanstva obavezno bili u gorem položaju nego tuđinci pripadnici neprijateljskog naroda koje su njihove vlade još uvek indirektno štatile po međunarodnim dogovorima).

Gubitak zaštite vlade nije bez presedana više nego gubitak doma. Civilizovane zemlje jesu nudile pravo azila onima koje su iz političkih razloga proganjale njihove vlade i ova praksa, iako nikada zvanično nije bila inkorporirana u bilo koji ustav, funkcionisala je dosta dobro tokom celog devetnaestog, a čak i u našem veku. Nevolja je nastala kada su nove kategorije progonjenih postale previše brojne da bi se sa njima postupalo po nezvaničnoj praksi određenoj za izuzetne slučajeve. Štaviše, većina se tako mogla kvalifikovati za pravo na azil, koje je implicitno moglo pretpostaviti politička ili verska uverenja koja nisu bila van zakona u zemlji izbeglištva. Nove izbeglice nisu bile progonjene zbog onoga što su uradile ili mislile, već zbog onoga što su bile nepromenljivo rođene u pogrešnoj rasi ili u pogrešnoj klasi ili ih je pozivala na vojnu obavezu pogrešna vlada (kao u slučaju španske republikanske armije).⁴⁹

Što je broj obespravljenih ljudi bio veći, to je veće bilo i iskušenje da se obrati manje pažnje na dela vlade koja proganja nego na status progonjenog. A prva krupna činjenica bila je da ovi ljudi, iako progonjeni pod izvesnim političkim izgovorom, nisu više bili nečija obaveza i slika srama

⁴⁸ Nekoliko ansa za reintegraciju, otvorenih novim migrantima, uglavnom se zasnivalo na njihovoj nacionalnosti: panske izbeglice, na primer, bile su do izvesnog stepena dobrodošle u Meksiku. Sjedinjene Države usvojile su ranih dvadesetih sistem kvota po kojem svaka nacionalnost koja je već zastupljena u zemlji dobija, da tako kažemo, pravo da primi jedan broj ranijih sunarodnika proporcionalan njenoj brojnoj zastupljenosti u ukupnom stanovni tvu.

⁴⁹ Koliko može biti opasna nevinost sa stanovišta vlade, postalo je veoma jasno kada je, tokom prog rata, američka vlada ponudila azil svim onim nemačkim izbeglicama kojima je pretio paragraf o ekstradiciji u nemačko-francuskom primirju. Uslov je naravno bio da kandidat dokaže da je učinio ne to protiv nacističkog režima. Broj izbeglica iz Nemačke koji su mogli da ispune ovaj uslov bio je proporcionalno mali, a ti ljudi, sasvim čudno, nisu bili u najvećoj opasnosti.

za progonitelje kao progonjeni tokom cele istorije; nisu ih smatrali aktivnim neprijateljima, a teško da bi oni na to i pretendovali (nekoliko hiljada sovjetskih građana koji su dobrovoljno napustili sovjetsku Rusiju posle Drugog svetskog rata i našli azil u demokratskim zemljama naneli su više štete prestižu Sovjetskog Saveza od miliona izbeglica dvadesetih godina koji su pripadali pogrešnoj klasi), već su bili i pokazali se samo kao ljudska bića čija je sama nevinost sa svakog gledišta, a posebno sa gledišta progoniteljske vlade bila najveća njihova nesreća. Nevinost, u smislu potpunog nedostatka odgovornosti, bila je znak njihove obespravljenosti, kao što je bila pečat njihovog gubitka političkog statusa.

Zato se potrebe za primenom ljudskih prava samo naizgled dotiču autentičnih političkih izbeglica. Političke izbeglice, nužno malobrojne, još uvek uživaju pravo azila u mnogim zemljama, i to pravo deluje, na neformalan način, kao istinska zamena za nacionalni zakon.

Jedan od iznenađujućih aspekata našeg iskustva sa ljudima bez državljanstva koji pravno imaju koristi od vršenja kriminalnog dela je činjenica da je lakše uskratiti legalnost potpuno nevinoj osobi nego nekome ko je načinio prekršaj. Čuvena duhovita opaska Anatola Fransa, 'Ako me optuže da kradem kule Notr Dama, mogu samo da bežim iz zemlje', poprimala je užasnu realnost. Pravnici su naučeni da o zakonu misle u smislu kazne, koja nas zapravo uvek lišava izvesnih prava, tako da njima može biti još teže nego laicima da priznaju da lišavanje legalnosti, to jest *svih* prava, više nema veze sa posebnim kriminalnim delom.

Ova situacija ilustruje mnoge nedoumice sadržane u konceptu ljudskih prava. Bez obzira na to kako su ona nekada bila definisana (život, sloboda i traganje za srećom, po američkoj formuli, ili kao jednakost pred zakonom, sloboda, zaštita imovine i nacionalni suverenitet, prema francuskoj), bez obzira na to kako je možda neko pokušavao da poboljša dvosmislenu formulaciju kao što je traganje za srećom ili zastarelu kao što je neograničeno pravo vlasništva, realna situacija onih koje je dvadeseti vek izveo izvan granica zakona pokazuje da gubitak građanskih prava nema nužno za posledicu apsolutnu bespravnost. Vojnik je tokom rata lišen prava na život, kriminalac prava na slobodu, svi građani u vanrednim situacijama prava da traže sreću, ali niko uopšte neće tvrditi da je u bilo kom od ovih primera došlo do gubitka ljudskih prava. Ova prava, s druge strane, mogu biti data (iako teško da se mogu uživati) čak i u uslovima fundamentalne obespravljenosti.

Nesreća obespravljenih nije u tome što su oni lišeni života, slobode i traganja za srećom ili jednakosti pred zakonom i slobode uverenja formule koje je trebalo da reše probleme *unutar* datih društava već što oni više ne pripadaju nijednoj, ma kakvoj zajednici. Njihova nevolja nije u tome što nisu jednaki pred zakonom, već što ne postoji zakon za njih; ne u tome što

su potlačeni već što niko neće čak ni da ih potlači. Samo u poslednjem stepenu ovog prilično dugog procesa ugroženo je njihovo pravo na život; jedino ako ostanu savršeno suvišni, ako se niko ne može naći da ih svojata, njihovi životi mogu biti u opasnosti. Čak su i nacisti počeli istrebljenje Jevreja lišavajući ih prvo svakog pravnog statusa (statusa građana drugog reda) i odsecajući ih od sveta živih trpajući ih u geta i koncentracione logore; i pre nego što su uključili gasne komore, pažljivo su ispitali teren i na svoje zadovoljstvo našli da nijedna zemlja neće tražiti te ljude. Poenta je u tome što je stanje potpune obespravljenosti stvoreno pre nego što je osporeno pravo na život.

Isto to se odnosi čak do stepena ironije na priznavanje prava na slobodu, koje se nekada smatralo pravom suštinom ljudskih prava. Nema spora da su ljudi izvan granica zakona imali možda veću slobodu kretanja nego potpuno zakonito zatvoreni kriminalac ili da su uživali veću slobodu uverenja u internirskim logorima demokratskih zemalja nego što bi imali u bilo kom običnom despotizmu, da ne pominjemo totalitarnu zemlju.⁵⁰ Ali ni fizička bezbednost hranila ih je neka državna ili privatna organizacija socijalne pomoći niti sloboda uverenja nisu nimalo menjale bazičnu situaciju obespravljenosti. Njihov se život produžavao iz milosrđa a ne po pravu, jer nije postojao nijedan zakon koji bi naterao nacije da ih hrane; sloboda kretanja, ako su je uopšte imali, nije im davala pravo da se negde nasele, koje su čak i zatočeni kriminalci uživali kao normalnu stvar; a njihova sloboda uverenja je sloboda lude, jer ništa što su oni mislili nije imalo bilo kakvu važnost.

Ove poslednje tačke su krucijalne. Fundamentalno lišavanje ljudskih prava manifestovalo se prvo i iznad svega lišavanjem mesta u svetu koje uverenja čini značajnim a dela efikasnim. U pitanju je nešto mnogo bazičnije od slobode i pravde, što su građanska prava, kada pripadnost zajednici u kojoj je čovek rođen nije više nešto normalno, a nepripadanje nije više stvar izbora, ili kada je čovek stavljen u situaciju u kojoj, sve dok ne učini kriminalno delo, njegov tretman ne zavisi od toga šta on čini ili ne čini. Ta krajnost, i ništa drugo, jeste situacija ljudi lišenih ljudskih prava. Oni su lišeni ne prava na slobodu, već prava na akciju, ne prava da misle što god žele, već prava da merodavno sude. Privilegije u nekim slučajevima, nepravda u najvećem broju, blagoslovi i kletve dodeljivani su im prema događajima a bez ikakve veze sa bilo čim što oni čine, što su činili ili mogu da učine.

⁵⁰ Čak i pod uslovima totalitarnog nasilja koncentracioni logori su ponekad bili jedino mesto gde su izvesni ostaci slobode mišljenja i govora još uvek postojali. Vidi David Russet, *Les Jours de Notre Mort*, Paris, 1947, *passim*, za slobodu diskutovanja u Buhenvald, i Anton Ciliga, *The Russian Enigma*, London, 1940, p. 200, o ostrvima slobode, slobodi mišljenja koja je vladala u nekim sovjetskim zatvorima.

Postali smo svesni prava da se imaju prava (a to znači da se živi u okviru gde se nekome sudí prema njegovim delima i uverenjima) i prava da se pripada nekoj vrsti organizovane zajednice tek kada su se pojavili milioni ljudi koji su ta prava izgubili i nisu mogli da ih povrate zbog nove globalne političke situacije. Problem je u tome što se ova nesreća nije pojavila iz nedostatka civilizovanosti, iz nazadnosti ili puke tiranije, već, naprotiv, što se ona ne može popraviti, pošto ne postoji više nijedna necivilizovana tačka na zemlji jer, dopadalo nam se to ili ne, mi smo stvarno počeli da živimo u Jednom svetu. Tek sa potpuno organizovanim čovečanstvom gubitak doma i političkog statusa mogao je da postane identičan proterivanju iz čovečanstva uopšte.

Pre toga, o onome što danas moramo zvati ljudskim pravom mislilo se kao o opštim karakteristikama *condicio humana* koje nijedan tiranin ne može da oduzme. Gubitak tog prava ima za nužnu posledicu gubitak relevantnosti govora (a o čoveku se, sve od Aristotela opet, mislilo kao o političkoj životinji, to jest kao o nekome ko po definiciji živi u zajednici), gubitak, drugim rečima, nekih od najsuštinskih karakteristika ljudskog života. To je do izvesnog stepena bila velika nesreća robova, koje Aristotel zbog toga nije računao među ljudska bića. Fundamentalno kršenje ljudskih prava u ropstvu nije bilo u tome što je ono oduzimalo slobodu (to može da se desi u mnogim drugim situacijama), već što je izvesnoj kategoriji ljudi oduzimalo čak i mogućnost da se bore za slobodu – borba moguća pod tiranijom, a čak i pod očajnim uslovima modernog terora (ali nikako i pod uslovima života u koncentracionom logoru). Ropstvo je zločin protiv čovečnosti koji nije počeo kada je jedan narod porazio i porobio svoje neprijatelje (iako je to, naravno, bilo veoma loše), već kada je ropstvo postalo institucija u kojoj su neki ljudi bili rođeni kao slobodni a drugi kao robovi, kada se zaboravilo da je čovek bio taj koji je lišio svoje bližnje slobode i kada je odobrenje tog zločina pripisano prirodi. Ipak, u svetlosti skorašnjih događaja moguće je reći da su čak i robovi još uvek pripadali nekoj vrsti ljudske zajednice; njihov je rad bio potreban, korišćen i eksploatisan, i to ih je držalo u granicama čovečnosti. Biti rob značilo je, najzad, imati posebno određenje, mesto u društvu – više od apstraktne nagosti ljudskog i ničeg osim ljudskog. Tako nesreća koja se dešavala sve većem broju ljudi nije bio gubitak posebnih prava, već gubitak zajednice voljne i sposobne da garantuje ma kakva prava. Čovek, iz toga proizlazi, može da izgubi sva takozvana Prava čoveka a da ne izgubi suštinski ljudski kvalitet, ljudsko dostojanstvo. Jedino ga gubitak same države proteruje iz čovečanstva.

Pravo koje odgovara ovom gubitku, a koje nikada čak nije ni pomenuto među ljudskim pravima, ne može se izraziti u kategorijama osamnaestog veka, jer one pretpostavljaju da prava izvire neposredno iz ljudske pri-

rode dok je relativno nevažno da li je priroda predstavljena u smislu prirodnog zakona ili u smislu bića stvorenog po liku božijem, da li se tiče prirodnih prava ili božije uprave. Odlučujući činilac je što ova prava i ljudsko dostojanstvo koje ona daju treba da ostanu važeća i stvarna čak i ako samo jedno jedino ljudsko biće postoji na Zemlji; ona su nezavisna od ljudske pluralnosti i treba da važe čak i ako je ljudsko biće proterano iz ljudske zajednice.

Kada su Prava čoveka proklamovana prvi put, smatralo se da su nezavisna od istorije i od privilegija koje istorija daje izvesnim slojevima društva. Nova nezavisnost je konstituisala iznova pronađeno dostojanstvo čoveka. Od početka je ovo novo dostojanstvo bilo prilično dvosmislene prirode. Istorijska prava bila su zamenjena prirodnim pravima, priroda je zauzela mesto istorije i prećutno je prihvaćeno da je priroda manje nego istorija tuđa suštini čoveka. Sam jezik Deklaracije nezavisnosti kao i *Déclaration des Droits de l'Homme* neotuđivo, dato rođenjem, samo po sebi istina implicira veru u jednu vrstu ljudske prirode koja bi bila podređena istim zakonima rasta kao i zakon ličnosti, i iz kojih se prava i zakoni mogu izvesti. Danas smo mi možda bolje kvalifikovani da sudimo na šta zapravo ta ljudska priroda izlazi; u svakom događaju ona nam pokazuje mogućnosti koje nisu priznavale zapadna filozofija i religija i na koje tokom tri hiljade godina definisanja i redefinisavanja ove prirode nisu čak ni sumnjale. Ali nije samo taj, takoreći, ljudski aspekt prirode za nas postao sporan. Otkada je čovek naučio da njome gospodari do tog stepena da je razaranje sveg organskog života na Zemlji sredstvima koje je napravio čovek postalo zamislivo i tehnički moguće, on se otudio od prirode. Otkako je dublje poznavanje prirodnih procesa usadilo duboke sumnje u prostojanje prirodnih zakona uopšte, sama priroda je poprimila zloslutan izgled. Kako je čovek u stanju da izvede zakone i prava iz univerzuma koji očigledno ne poznaje ni jednu ni drugu kategoriju?

Čovek dvadesetog veka postao je emancipovan u odnosu na prirodu upravo kao čovek osamnaestog veka u odnosu na istoriju. Istorija i priroda su nam postale podjednako tuđe, tako da se suština čoveka ne može više shvatiti u smislu bilo koje od tih kategorija. S druge strane, čovečanstvo, koje za osamnaesti vek, u kantovskoj terminologiji, nije bilo ništa više od regulativnog principa, postalo je danas činjenica od koje se ne može pobeći. Ova nova situacija, u kojoj čovečanstvo zapravo poprima ulogu ranije pripisivanu prirodni ili istoriji, u ovom kontekstu znači da bi pravo da se imaju prava, ili pravo svake ličnosti da pripada čovečanstvu, trebalo da garantuje čovečanstvo samo. Uopšte nije sigurno da li je to moguće. Jer, nasuprot dobronamernim humanitarnim pokušajima da se od međunarodnih organizacija dobiju nove deklaracije ljudskih prava, trebalo bi shvatiti da ova ideja transcendirira sadašnju sferu međunarodnog prava, koje još

uvek operiše u smislu međusobnih dogovora i ugovora među suvernim državama; jer, za sada, sfera koja je iznad nacija ne postoji. Dalje, ova dilema ni u kom slučaju neće biti eliminisana uspostavljanjem svetske vlade. Takva svetska vlada je zaista u okviru carstva mogućnosti, ali može se pretpostaviti da bi se u stvarnosti ona znatno razlikovala od verzije koju su promovisale neke idealistički nastrojene organizacije. Zločin protiv ljudskih prava, koji je postao specijalnost totalitarnih režima, uvek se može opravdavati izgovorom da je pravo ekvivalentno onome što je dobro ili korisno za celinu, za razliku od njenih delova. (Hitlerov moto Pravo je ono što je dobro za nemački narod samo je vulgarizovan oblik koncepcije zakona koji se svuda može naći i koji će u praksi ostati neefikasan samo dok to sprečavaju starije tradicije, koje su još uvek delotvorne u ustavima.) Koncepcija zakona koja identifikuje pravo sa idejom onog što je dobro za pojedinca, ili porodicu ili narod, ili za većinu postaje neizbežna čim transcendentne mere vere ili zakona prirode izgube autoritet. A ovaj neugodan položaj se ni u kom slučaju ne razrešava ako je to na šta se kriterijum dobro za primenjuje veliko kao samo čovečanstvo. Jer sasvim je shvatljivo, čak i u okviru carstva praktičnih političkih mogućnosti, da će jednog lepog dana visoko organizovano i mehanizovano čovečanstvo sasvim demokratski zaključiti naime po odluci većine da bi za čovečanstvo kao celinu bilo bolje da likvidira izvesne svoje delove. Ovde, u problemima činjenične realnosti, suočeni smo sa jednom od najstarijih nedoumica političke filozofije, koja može ostati neopažena samo dotle dok postojana hrišćanska teologija čini okvir za sve političke i filozofske probleme, a to je nekada davno podstaklo Platona da kaže: Ne čovek, bog mora biti mera svih stvari.

Ove činjenice i razmišljanja nude nešto što izgleda kao ironična, gorka i zakasnela potvrda argumenata kojima se Edmund Berk suprotstavio Deklaraciji prava čoveka iz Francuske revolucije. Oni podupiru njegovu tvrdnju da su ljudska prava apstrakcija, i da je bilo mnogo mudrije osloniti se na neotuđivo nasleđe prava koje čovek svojoj deci prenosi kao sam život, i tražiti da čovekova prava budu prava Engleza radije nego neotuđiva prava čoveka.⁵¹ Prema Berku, prava koja mi uživamo izviru iz nacije tako da ni prirodni zakon, niti božanska uprava, niti ijedan koncept čovečanstva kao što je Robespierova ljudska rasa, suveren zemlje, nisu potrebni kao izvor zakona.⁵²

Pragmatična čvrstina Berkovog koncepta izgleda nesumnjiva u svetlu naših mnogostrukih iskustava. Nije samo gubitak nacionalnih prava u svim primerima imao kao nužnu posledicu gubitak ljudskih prava; restau-

⁵¹ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France*, 1790, edited by E. J. Payne, Everman s library.

⁵² Robespierre, *Speeches*, 1927. Govor od 24. aprila 1793.

racija ljudskih prava, kao što skorašnji primer izraelske države pokazuje, postiže se samo kroz restauraciju ili uspostavljanje nacionalnih prava. Konceptija ljudskih prava, zasnovana na pretpostavljenom postojanju ljudskog bića kao takvog, slomila se u samom trenutku kada su se oni koji su tvrdili da veruju u nju prvi put suočili sa ljudima koji su zaista izgubili sve ostale kvalitete i posebne odnose – osim što su još uvek bili ljudi. Svet nije našao ništa sveto u apstraktnoj nagosti ljudskog bića. I, sa stanovišta objektivnih političkih uslova, teško je reći kako su koncepti čoveka na kojima su bazirana ljudska prava – da je on stvoren po slici božijoj (u američkoj formuli) ili da je on predstavnik čovečanstva ili da u sebi čuva svete zahteve prirodnog zakona (u francuskoj formuli) – mogli da pomognu da se taj problem reši.

Preživeli iz logora smrti, logoraši iz koncentracionih i internirskih logora i, u poređenju sa njima, čak srećni ljudi bez državljanstva mogli su i bez Berkovih argumenata da vide da je njihova apstraktna nagost samih ljudskih bića bila po njih najveća opasnost. Zato što se na njih gledalo kao na divljake i plašeći se da bi mogli da završe tako što bi bili smatrani životinjama, ovi ljudi su insistirali na svojoj nacionalnosti, poslednjem znaku svog ranijega državljanstva, kao na jedinoj preostaloj i priznatoj vezi sa čovečanstvom. Njihovo nepoverenje prema prirodnim pravima i njihovo preferiranje nacionalnih prava dolazi upravo iz toga što su shvatili da su prirodna prava data čak i divljacima. Berk se već bojao da bi prirodna, neotuđiva prava samo potvrdila pravo golog divljaka,⁵³ i time svela civilizovane nacije na status divljaštva. Jer samo divljaci nisu imali na šta da spadnu osim na minimalnu činjenicu svog ljudskog porekla pa su se ljudi za svoju nacionalnost zakačili još očajničkije kada su izgubili prava i zaštitu koju im je takva nacionalnost nekada pružala. Izgledalo je da jedino njihova prošlost sa svojim neotuđivim nasleđem svedoči o činjenici da oni još uvek pripadaju civilizovanom svetu.

Ako ljudsko biće gubi svoj politički status, ono treba, prema implikacijama urođenih i neotuđivih prava čoveka da tačno potpadne pod situaciju za koju su deklaracije takvih opštih prava određene. Zapravo se dešava suprotno. Izgleda da čovek koji nije ništa drugo nego čovek gubi same odlike koje omogućavaju drugim ljudima da ga tretiraju kao svog bližnjeg. To je jedan od razloga što je mnogo teže razoriti pravnu ličnost kriminalca, to jest čoveka koji je preuzeo na sebe odgovornost za čin čije posledice sada određuju njegovu sudbinu, nego čoveka kome su osujećene sve obične ljudske odgovornosti.

Zato Berkovi argumenti dobijaju dodatno značenje ako gledamo samo na opštu ljudsku situaciju onih koji su bili izgnani iz svih političkih zajed-

⁵³ Uvod Peyne u Burke, *op. cit.*

nica. Bez obzira na tretman, nezavisno od slobode ili potlačenosti, pravde ili nepravde, oni su izgubili sve one delove sveta i sve one vidove ljudske egzistencije koji su rezultat našeg zajedničkog rada, proizvod ljudskog umeća. Ako je tragedija divljih plemena to što naseljavaju nepromenjenu prirodu kojom ne mogu da gospodare, od čije štedrosti ili škrtosti zavisi njihova prehrana, to što žive i umiru ne ostavljajući nikakvog traga, ne doprinoseći ništa zajedničkom svetu, onda su ovi obespravljeni ljudi zapravo bačeni nazad u tipično prirodno stanje. Oni svakako nisu varvari; neki od njih, štaviše, pripadaju najobrazovanijem sloju svojih zemalja; pa ipak, u svetu koji je skoro ukinuo varvarstvo, pojavljuju se kao pravi znaci moguće regresije od civilizacije.

Što je civilizacija razvijenija, što je potpuniji svet koji je ona proizvela, što se više ljudi oseća prirodno u okviru ljudskog umeća to će oni biti ogorčeniji na sve što nisu proizveli, sve što im je samo po sebi i misteriozno dato. Ljudsko biće koje je izgubilo mesto u zajednici, politički status u borbi svog vremena i pravnu ličnost koja njegova dela i deo njegove sudbine čini konzistentnom celinom, ostavljeno je sa onim osobinama koje obično mogu da se artikulišu jedino u sferi privatnog života i mora da ostane nekvalifikovano, puka egzistencija u svim stvarima od značaja. Sa ovom pukom egzistencijom, to jest sa svim onim što nam je misteriozno dato po rođenju, u šta spadaju oblik naših tela i talenti našeg uma, može adekvatno da se bavi samo nepredvidljivi hazard prijateljstva i simpatije ili velika i neprocenjiva milost ljubavi, kako Avgustin kaže: *Volo ut sis* (želim da budeš), bez mogućnosti da dâ ikakav razlog za takvu uzvišenu i nenadmašnu potvrdu.

Od vremena Grka saznali smo da visoko razvijen politički život uzrokuje duboko ukorenjenu predrasudu prema ovoj privatnoj sferi, duboku kivanost na uznemiravajuće čudo koje se sadrži u činjenici da je svako od nas napravljen takav kakav je sam, jedinstven, nepromenljiv. Cela ta sfera onoga što je dato, prognana u privatni život u civilizovanom društvu, stalna je pretnja javnoj sferi, jer je javna sfera čvrsto bazirana na zakonu jednakosti, kao što je privatna sfera bazirana na zakonu opšte razlike i razlikovanja. Jednakost, nasuprot svemu onom što je umešano u samu egzistenciju, nije nam data, već je rezultat ljudske organizacije sve dok je ova vođena principom pravde. Mi nismo jednaki rođeni; mi postajemo jednaki kao članovi grupe po snazi svoje odluke da sebi garantujemo uzajamno jednaka prava.

Naš politički život počiva na pretpostavci da možemo stvoriti jednakost kroz organizaciju, jer čovek može da dela, da menja i da gradi zajednički svet, zajedno sa sebi jednakima i jedino sa sebi jednakima. Mračna pozadina puke datosti, pozadina stvorena našom nepromenljivom i jedinstvenom prirodom, upada na političku scenu kao tuđinac koji nas sa svim svo-

jim previše očiglednim razlikama podseća na ograničenja ljudske aktivnosti što je identično sa ograničenjima ljudske jednakosti. Razlog zbog kojeg visokorazvijene državne zajednice, kao antički polisi ili moderne nacionalne države, tako često insistiraju na etičkoj homogenosti je taj što se one nadaju da će eliminisati što je više moguće ove prirodne i uvek prisutne razlike i diferenciranja koje same po sebi proizvode nemu mržnju, nepovernje i diskriminaciju, jer sve one suviše jasno pokazuju one sfere u kojima čovek ne može da deluje i da menja po volji, to jest, pokazuje ograničenja ljudskog umeća. Tuđinac je zastrašujući simbol činjenice razlikovanja kao takvog, individualnosti kao takve, i ukazuje na one sfere u kojim čovek ne može da menja i ne može da deluje i u kojima, zato, ima izuzetnu tendenciju da razara. Ako Crnca u beloј zajednici smatraju Crncem i ničim više, on zajedno sa pravom na jednakost gubi onu slobodu akcije koja je specifično ljudska; sva njegova dela se sada objašnjavaju kao neizbežne posledice nekih crnačkih posebnosti; on postaje neki uzorak životinjske vrste zvane čovek. Sasvim isto se događa i onima koji su izgubili sve posebne političke odlike i postali ljudska bića i ništa drugo. Bez sumnje, gde god su javni život i njegovi zakoni potpuno pobedili, gde god neka civilizacija uspeva da eliminiše ili redukuje na minimum tamnu pozadinu razlike, ona će završiti potpuno okamenjena i biće kažnjena, da tako kažemo, što je zaboravila da je čovek samo gospodar, a ne i tvorac sveta.

Velika opasnost koja proizilazi iz egzistencije ljudi primoranih da žive izvan zajedničkog sveta jeste ta što su oni u sred civilizacije bačeni nazad, na ono što im je prirodno dato, na svoje puke razlike. Njima nedostaje to užasno ujednačavanje razlika koje dolazi iz toga što su građani zajednice država, a što ipak, pošto im više nije dozvoljeno da sudeluju u ljudskom umeću, počinju da pripadaju ljudskoj rasi na sasvim isti način na koji životinje pripadaju posebnim životinjskim vrstama. Paradoks umešan u gubitak ljudskih prava jeste što taj gubitak koincidira sa trenutkom kada ličnost postaje i ljudsko biće uopšte bez profesije, bez državljanstva, bez uverenja, bez dela po kome može da se identifikuje i specifikuje i različit uopšte, ne predstavljajući ništa osim svoje apsolutno jedinstvene ličnosti koja, lišena izraza u zajedničkom svetu i delovanja na njega, gubi svaki značaj.

Opasnost od postojanja takvih ljudi je dvostruka: prvo i očiglednije, njihov sve veći broj prete našem političkom životu, našem ljudskom umeću, svetu koji je rezultat našeg zajedničkog i koordiniranog napora, na isti, možda još više zastrašujući način nego što su divlji elementi prirode nekada pretili gradovima i selima koja je čovek napravio svojom rukom. Smrtna opasnost za svaku civilizaciju izgleda da više ne dolazi spolja. Priroda je zauzdana i nikakvi varvari ne prete da razruše ono što ne mogu da razu-

meju, kao što su Mongoli vekovima pretili Evropi. Čak je i pojava totalitarnih vlada fenomen iz srži, a ne izvan naše civilizacije. Opasnost se krije u tome što globalna, opštepovezana civilizacija može da stvori varvare u sebi samoj, terajući milione ljudi u situacije koje su, uprkos svim javnim oblicima, situacije divljaka.⁵⁴

⁵⁴ Ovo moderno proterivanje iz čovečanstva ima mnogo radikalnije posledice od antičkog i srednjovekovnog običaja stavljanja izvan zakona. Stavljanje izvan zakona, svakako najstrašnija sudbina koju primitivni zakon može da zada, stavljaajući život osobe van zakona na milost i nemilost svakom ko ga sretne, nastalo je sa ustanovljavanjem efikasnog sistema primene zakona i bilo je konačno zamenjeno ugovorima o ekstradiciji između nacija. To je prvenstveno bilo zamena za policijske snage, i tako je zamišljeno da prisili kriminalce na predaju.

Rani srednji vek izgleda da je bio sasvim svestan opasnosti koju je za sobom povlačila građanska smrt. Ekskomunikacija u kasnom Rimskom carstvu značila je crkvenu smrt ali je osobi koja je izgubila članstvo u crkvi ostavljala punu slobodu u svim drugim oblastima života. Crkvena i građanska smrt postale su identične tek u doba Merovinga, a tamo je ekskomunikacija u op toj praksi [bila] ograničena na privremeno povlačenje ili suspenziju prava na članstvo koje može biti vraćeno. Vidi članke *Outlawry* i *Excommunication*, *Encyclopedia of Social Sciences*. Takođe članak *Friedlosigkeit* u *Schweizer Lexikon*.